

Abstract

At the moment, a free trade agreement called TTIP is under negotiation between Europe and the USA. The European Commission has presented estimates that show a comprehensive free trade agreement between Europe and the USA having significant positive impacts on the European economic situation.

This paper examines the potential impacts of TTIP on European growth and employment, in the light of the European context of heavy unemployment and trade imbalances. What seems paradoxical is that the arguments for TTIP's positive impacts are based on an approach that assumes full employment and sees the supply side as the growth constraining factor. In this context it is relevant to discuss, whether the TTIP will actually have the positive impacts on employment and growth that the model calculations predict. The main question of the paper is:

Can the TTIP be seen as a solution to the European unemployment problems and the stagnating growth rates?

In the paper, there are three main perspectives on this. A methodological perspective, theories from international economics about the impacts of free trade on growth and employment and different points of view on whether it is possible to forecast the economic development and with what exactness this can be done.

In this paper, there is a general focus on the methodological view, since methodological issues is an important foundation of economic analysis. It determines economists' fundamental views on topics such as how employment is explained, which factors are seen as most important for economic growth and how and with what kind of precision it is possible to forecast the economic development.

The foundation of the discussion presented in this paper lies in the division between a neoclassical and a post Keynesian view. The neoclassical school sees the economic system as fundamentally self-adjusting, and the supply side is seen as the most important factor

constraining economic growth. From this perspective, free trade will have a positive impact on growth and employment, since it loosens the supply side constraint on growth. In opposition to this point of view, the post Keynesian perspective is presented. Post Keynesians argue, that the economic system is characterized by fundamental uncertainty, and there is no guarantee that mechanisms in the economic system will lead to full employment. Effective demand is the main constraint on economic growth, and therefore institutions are needed to make sure there is full employment. In the absence of such institutions, free trade can cause trade imbalances and insufficient effective demand, which have negative impacts on employment.

Because of the different ontologies, the two schools view the economic problems in Europe from different perspectives. From a neoclassical point of view, the problems in Europe can mainly be seen as a result of short run adjustment mechanisms and too much regulation of especially the labor market and the currency market. From the post Keynesian point of view, the crisis can be explained as a result of the common currency in combination with a lack of institutions to ensure trade balance and full employment.

The model that is used to calculate the impacts of the TTIP is built on a neoclassical theoretical foundation. This foundation is discussed against the post Keynesian perspective, and the discussion reflects how the epistemological views differ between the two schools. Because of the post Keynesian focus on fundamental uncertainty, they are critical on the long run forecasts and the precision in the results that is presented. From their point of view, the researchers should instead focus on the direction of possible tendencies that can follow from the free trade agreement.

To sum up, the argument for the TTIP having positive impacts on growth in Europe is built on some very specific assumptions about how the economic system works and how it can be studied. If these assumptions do not hold, which is the post Keynesian main criticism, it is doubtful whether the free trade agreement will have the anticipated positive impacts on growth and employment in Europe.

Indhold

1. Indledning	4
2. Projektets opbygning	7
3. Den udbudsorienterede tilgang	11
3.1 Grundantagelser og metodologisk udgangspunkt	11
3.2 International handel og gains from trade.....	15
3.3 Handelsbalanceproblematikker og tilpasningsmekanismer	21
3.4 Politikanbefalinger	23
3.5 Opsummering.....	23
4. Den postkeynesianske tilgang	25
4.1 Metodologisk udgangspunkt	25
4.2 Den postkeynesianske kritik af den udbudsorienterede tilgang til handel	34
4.3 International handel og balanceproblemer	38
4.4 Politikanbefalinger	43
4.5 Opsummering	43
5. Sammenligning: Effekter af international handel	45
6. Modelberegninger af TTIP's effekter på vækst og beskæftigelse i EU	47
6.1 Præsentation af resultaterne	47
6.2 Modellens opbygning.....	47
6.3 Modellens teoretiske udgangspunkt: Forudsætninger og antagelser.....	49
6.4 Opsummering.....	52
7. Diskussion: Hvordan vil TTIP påvirke vækst og beskæftigelse i EU?	53
7.1 De ontologiske uenigheder: Frihandel i europæisk kontekst	53
7.2 De epistemologiske uenigheder: Vurderinger af TTIP's effekter	57
7.3 Opsummering.....	60
8. Perspektivering – TTIP i et bredere velfærdsmæssigt perspektiv	62
9. Konklusion	65
10. Litteratur	69
11. Appendiks	74

1. Indledning

Øget handel på tværs af grænser fremhæves ofte som et vigtigt middel til øget vækst og beskæftigelse. Som eksempel herpå har den danske Produktivitetskommission peget på et yderligere behov for øget internationalisering. I en analyserapport anbefaler kommissionen, at Danmark i EU-regi skal arbejde for yderligere liberalisering af handel, både mellem de europæiske lande og mellem Europa og omverdenen. De mest almindelige økonomiske¹ argumenter for øget frihandel, som også fremstilles i kommissionsrapporten, er at international handel gør at de enkelte lande udnytter deres relative omkostningsfordele bedre, samt at international handel giver mulighed for at udnytte stigende skalaafkast gennem en større grad af specialisering. Tankegangen er, at begge disse forhold vil føre til produktivetsforbedringer og omkostningsreduktioner, hvilket medfører højere vækstrater (Produktivtetskommissionen, 2013).

I den politiske verden er der også stor interesse for frihandel. For øjeblikket forhandles der om en frihandelsaftale mellem EU og USA med titlen *Transatlantic Trade and Investment Partnership* (TTIP). Formålet med aftalen er at fjerne hindringer for handel og investeringer mellem EU og USA. Dette skal dels ske ved at reducere og fjerne toldsats, dels ved at fjerne ikke tariffære handelshindringer (NTB-er) og harmonisere regler og reguleringer mellem de to regioner (European Commission, 2014).

Der argumenteres for, at en sådan frihandelsaftale kan have betydelige positive effekter på de involverede parters økonomier, og at den kan medvirke til at forbedre beskæftigelsessituationen samt øge vækstraterne i de europæiske økonomier. Europakommissionen refererer til en rapport fra konsulentvirksomheden *Centre for Economic Policy Research (CEPR), London*, der har gennemført en række beregninger over en kommende frihandelsaftales potentielle effekter på den europæiske økonomi. Beregningerne viser, at en frihandelsaftale mellem EU og USA vil øge handlen mellem de to regioner,

¹ Der findes også ikke-økonomiske argumenter for international handel, f.eks. ønske om mere og bedre politisk samarbejde samt fred og stabilitet. Dette var fra begyndelsen et væsentligt argument for øget økonomisk integration og handel mellem de europæiske lande (Urwin, 2007, s. 14-21).

hvilket vil resultere i positive effekter på de europæiske husholdningers indkomster samt øge den europæiske BNP-vækst og beskæftigelse. Desuden vil aftalen ifølge beregningerne resultere i produktivitetsevinster, som kan give anledning til et generelt højere lønniveau (Centre for Economic Policy Research, 2013). Tidligere analyser peger på lignende effekter af en frihandelsaftale mellem Europa og USA, se f.eks. konsulentrapporten fra (ECORYS, 2009).

Argumenterne for frihandelsaftalen og de inddragne beregninger, der peger på store positive effekter af TTIP på de involverede landes økonomier, lægger vægt på udbudsfaktorer som begrænsende for den økonomiske vækst, idet der forudsættes fuld beskæftigelse af produktionsfaktorerne. Derfor fremhæver kritikere det som værende problematisk, at der i disse beregninger intet blik er for hvilke effekter TTIP kan have på efterspørgselsforhold og handelsbalance, og hvorledes dette vil påvirke vækst og beskæftigelse (Scott, 2013). Dette kan ses som et særligt relevant perspektiv i lyset af, at den nuværende økonomiske situation i EU er kendetegnet ved at landene i varierende grad har uudnyttede produktionsfaktorer, hvilket bl.a. afspejler sig i stor arbejdsløshed. Desuden er der betydelige realøkonomiske ubalancer mellem de europæiske lande, bl.a. i form af store under- og overskud på landenes handelsbalancer (Se appendix).

Disse specifikke efterspørgselsforhold og realøkonomiske ubalancer gør det relevant at diskutere, hvorvidt det er tilstrækkeligt at foretage en udbudsorienteret analyse af TTIP's effekter på vækst og beskæftigelse i EU. Hvis der suppleres med en efterspørgselsorienteret tilgang er et centralt spørgsmål, hvorvidt mere frihandel vil føre til øget beskæftigelse i en region med mange ledige produktionsfaktorer.

Formålet med dette projekt er at belyse, hvorvidt TTIP kan ses som en løsning på de europæiske beskæftigelses- og vækstproblemer, set i kontekst af de nuværende realøkonomiske forhold i EU. På baggrund heraf opstilles nedenstående problemformulering.

Kan TTIP ses som en løsning på den europæiske arbejdsløshed og lave vækstrater?

Problemformuleringen lægger op til en diskussion af, hvorvidt det er hensigtsmæssigt at anvende de udbudsorienterede argumenter for frihandel til at belyse potentielle effekter af TTIP. I denne diskussion lægges der vægt på en postkeynesiansk tilgang til international økonomi og handel, idet denne retning har fokus på problemstillinger omkring ledig kapacitet og handelsubalancer, hvilket netop er centralt i den nuværende europæiske kontekst.

I analysen er der fokus på diskussionen om, hvilke effekter TTIP kan forventes at have på vækst og beskæftigelse. Der lægges vægt på både vækst og beskæftigelse, idet der er en betydelig sammenhæng mellem disse to størrelser. Som eksempel viser en undersøgelse fra AE-rådet, at der er en klar positiv sammenhæng mellem vækst i beskæftigelsen og vækst i produktionen. Som følge af produktivitetsudviklingen estimeres det, at væksten i produktionen skal være mindst 1,5-1,9 % pr. år (alt efter opgørelsesmetode), før det resulterer i fremgang i beskæftigelsen (AE-rådet, 2013). Det kan diskuteres, hvorvidt vækst i produktionen er den mest hensigtsmæssige måde at sikre beskæftigelsen. Der foretages imidlertid en afgrænsning fra denne diskussion i projektet.

I en analyse af effekter af TTIP kunne det også være relevant at beskæftige sig med, hvorledes en sådan aftale kan påvirke den personlige og funktionelle indkomstfordeling. En anden relevant problemstilling er, hvorledes aftalen vil påvirke magtforhold mellem forskellige grupper såsom virksomheder, arbejdstagere og politikere. Disse problemstillinger vil imidlertid ikke blive behandlet i projektet.

TTIP er også interessant ift. et bredere velfærdsmæssigt perspektiv, idet kritikere af aftalen diskuterer hvilke effekter aftalen vil have på en række områder såsom forbrugersikkerhed, sundhed, miljø og demokrati. Dette bredere velfærdsmæssige perspektiv inddrages i projektets perspektivering.

2. Projektets opbygning

I besvarelsen af problemformuleringen inddrages tre centrale elementer:

- Metodologiske og videnskabsteoretiske spørgsmål om, hvorledes det økonomiske system grundlæggende fungerer og hvorledes der kan opnås viden om det.
- Teorier om international økonomi og handel med fokus på, hvorledes handel påvirker vækst og beskæftigelse.
- Diskussioner om, hvorledes man kan beregne potentielle effekter af en frihandelsaftale som TTIP og med hvilken præcision dette kan gøres.

Formålet med at inddrage hvert af de tre ovennævnte elementer forklares nærmere nedenfor.

De metodologiske diskussioner inddrages, for at forstå forskellige synspunkter på hvorledes det økonomiske system fungerer. Der er betydelige metodologiske uenigheder om, i hvor høj grad ligevægtskabende mekanismer er til stede i økonomien, aktørforståelser, forståelser af usikkerhed og forståelser af, hvilke faktorer der er afgørende for økonomisk vækst og beskæftigelse. Disse uenigheder udgør et afgørende fundament for de teorier der anvendes til at forstå økonomiske problemstillinger.

Fremstillingen af de økonomiske skoler i dette projekt bygger på Jesper Jespersens inddeling i den neoklassiske og den postkeynesianske skole fra afhandlingen *Macroeconomic Methodology: A Post-Keynesian Perspective* (2009). Det er væsentligt at gøre opmærksom på, at Jespersens fremstilling i vid udstrækning er formuleret som en postkeynesiansk kritik af den skole han definerer som den neoklassiske skole. I inddelingen omfatter den neoklassiske skole udover neoklassisk teori også den neoklassiske syntese, monetaristisk økonomi samt nykeynesianere og nyklassikere. Den postkeynesianske skole omfatter J. M. Keynes' synspunkter på det økonomiske system samt en lang række postkeynesianske økonomer, der har fortolket og videreudviklet hans synspunkter (Jespersen, 2009a, s. 16). Rimeligheden i at foretage en sådan grov inddeling i de to skoler kan diskuteres, idet der på nogle områder er betydelige forskelle indenfor skolerne. Denne diskussion udelades imidlertid i dette projekt, da den ikke står centralt i forhold til problemstillingen. Formålet med at inddrage de

metodologiske diskussioner i projektet er i stedet at vise grundlaget for de forskellige forståelser af de økonomiske mekanismer i tilgangen til international økonomi og handel. I diskussionerne om TTIP skelnes der således mellem på den ene side det udbudsorienterede perspektiv, som bygger på den neoklassiske metodologi, og på den anden side den postkeynesianske tilgang. De metodologiske forskelligheder kan således bidrage til en forståelse af, hvorfor der er forskellige tilgange til at analysere effekterne af en frihandelsaftale som TTIP.

Teorier om international handel inddrages med det formål, at forstå nogle af de forskellige tilgange til, hvorledes handel mellem lande kan påvirke vækst og beskæftigelse. Her ses der dels på en udbudsorienteret tilgang til international handel, dels på en postkeynesiansk tilgang, der lægger vægt på efterspørgselsforhold. I præsentationen af de forskellige teorier lægges der vægt på de metodologiske forskelle der ligger bag forståelserne af, hvorledes handel påvirker vækst og beskæftigelse.

Både de metodologiske og teoretiske forskelligheder afspejler sig i diskussioner om, hvorledes man kan *beregne potentielle effekter af en frihandelsaftale som TTIP*, samt med hvilken præcision dette kan gøres. I projektet tages denne diskussion med udgangspunkt i beregningerne af frihandelsaftalens effekter fra den konsulentrapport Europakommissionen refererer til. I relation hertil diskuteres det, hvorledes de to tilgange vurderer mulighederne for at forudsige effekterne af en frihandelsaftale.

Projektet er opbygget således, at der i **kapitel 3** tages udgangspunkt i de mest anvendte argumenter for frihandel. Disse findes i teorier indenfor den udbudsorienterede tilgang til international økonomi, der bygger på den neoklassiske metodologi. Indledningsvist ses der derfor i afsnit 3.1 på nogle centrale træk ved den neoklassiske metodologi. Desuden inddrages den neoklassiske arbejdsmarkedsmodel, idet der i projektet er fokus på problematikker omkring netop de beskæftigelsesmæssige effekter af frihandel. I afsnit 3.2 redegøres der for udbudsorienterede handelsteorier, der bygger på et mikrofundament. Herunder inddrages klassisk handelsteori om komparative fordele og Hecksher-Ohlin handelsteori. Desuden inddrages nyere handelsteori om skalaøkonomi og international specialisering. I afsnit 3.3

vendes fokus mod de udbudsorienterede økonomers syn på betydningen af handelsbalancer og efterspørgselsforhold i international handel, idet disse temaer står centralt i projektet. Her lægges der vægt på flydende valutakursers stabiliserende rolle i forhold til intern og ekstern balance. I afsnit 3.4 ses der kort på, hvilke politikanbefalinger der kan udledes på baggrund af de udbudsorienterede teories syn på sammenhængen mellem handel, vækst og beskæftigelse. Der opsummeres på kapitlet i afsnit 3.5.

Efter gennemgangen af de udbudsorienterede tilgange til effekter af international handel, introduceres der i **kapitel 4** til den postkeynesianske tilgang. I afsnit 4.1 præsenteres indledningsvist det postkeynesianske metodologiske udgangspunkt, idet dette er fundamentet for postkeynesianske teorier om international økonomi og handel. Der lægges vægt på den videnskabsteoretiske position kritisk realisme, som er et væsentlig udgangspunkt for de postkeynesianske teories fokus på fundamental usikkerhed. I afsnittet inddrages også John Maynard Keynes' princip om effektiv efterspørgsel, som står centralt i Keynes' teoriapparat. Desuden præsenteres Paul Davidsons grafiske fortolkning af effektiv efterspørgsel, og på baggrund heraf gives en postkeynesiansk forklaring på arbejdsløshed. I afsnit 4.2 ses der på den postkeynesianske kritik af de udbudsorienterede handelsteorier. Der lægges vægt på kritikken af de centrale antagelser i de udbudsorienterede handelsteorier, samt hvilken betydning disse kritikpunkter har for konklusioner om sammenhængen mellem international handel, vækst og beskæftigelse. I afsnit 4.3 redegøres der for det postkeynesianske fokus i forhold til international handel, hvor der lægges vægt på handelsbalancer og problematikker omkring utilstrækkelig effektiv efterspørgsel i den internationale økonomi. I afsnittet præsenteres begrebet *The new Mercantilism*, der står centralt i den postkeynesianske skepsis overfor ureguleret international handel. Desuden ses der på de postkeynesianske argumenter mod flydende valutakurser som en løsning på problemer med handelsbalancer. I afsnit 4.4 ses der på de postkeynesianske politikanbefalinger, der kan udledes af den postkeynesianske forståelse af effekter af international handel på vækst og beskæftigelse. Der opsummeres i afsnit 4.5.

I **kapitel 5** gives en kort opsummering på de to retningers fokus i deres teorier om international økonomi. Desuden diskuteres det, hvilke grundlæggende forståelser de to retninger har af, hvilken rolle international handel spiller i relation til økonomisk vækst og beskæftigelse.

I **kapitel 6** inddrages modelberegninger af de potentielle effekter af TTIP. Først gives en kort præsentation af de estimerede effekter af TTIP i afsnit 6.1. I afsnit 6.2 beskrives modellen der anvendes til at beregne effekter af TTIP, mens afsnit 6.3 beskæftiger sig med modellens antagelser, forudsætninger og teoretiske udgangspunkt.

I **kapitel 7** diskuteres det, hvordan TTIP kan påvirke vækst og beskæftigelse i EU set ud fra de to tilgange. Afsnittet er inddelt i en ontologisk og en epistemologisk del. I afsnit 7.1 ses der på de ontologiske forskelligheder i forhold til de to retningers forståelse af den nuværende europæiske økonomiske kontekst med arbejdsløshed og handelsubalancer. I forlængelse af de to retningers forklaringer af disse økonomiske problematikker, ses der på hvilke effekter en frihandelsaftale kan have i en sådan kontekst. I afsnit 7.2 er der fokus på epistemologiske problemstillinger. Her ses der på, hvorledes de to retninger forholder sig til muligheden for at give præcise forudsigelser af frihandelsaftalens potentielle effekter ud fra økonomiske modeller. Afsnit 7.3 samler op på de to tilganges konklusioner i forhold til effekter af en frihandelsaftale i den nuværende europæiske kontekst, og der ses på, hvorledes disse konklusioner afspejler samspillet mellem det ontologiske og epistemologiske udgangspunkt indenfor hver af de to retninger.

I **kapitel 8** ses der på perspektiver vedrørende TTIP's velfærdsmæssige effekter. **Kapitel 9** sammenfatter centrale pointer i projektet, og der gives et svar på problemformuleringen.

3. Den udbudsorienterede tilgang

3.1 Grundantagelser og metodologisk udgangspunkt

Udgangspunktet for den neoklassiske analyse er, at der er indbyggede mekanismer i økonomien, der sørger for fuld kapacitetsudnyttelse. Hvis et marked er velfungerende med fleksible priser og lønninger, vil de relative prissignaler sørge for, at der er partiel ligevægt på dette marked, dvs. udbuddet svarer til efterspørgslen. Hvis der derimod er overudbud eller overefterspørgsel på et marked, vil der være tilsvarende overefterspørgsel eller overudbud på et andet marked. Prismekanismen vil imidlertid sørge for, at de relative priser justeres, så der opstår ligevægt mellem udbud og efterspørgsel på det enkelte marked. Der er således indbyggede mekanismer i økonomien, der sørger for partiel ligevægt på hvert enkelt marked, og dermed generel ligevægt i hele økonomien (Jespersen, 2009a, s. 4-5). Hvis priser og lønninger er fuldt fleksible, vil tilpasningen ske straks, og der vil altid være ligevægt. Er der derimod friktioner i prisdannelsen, vil tilpasningen tage tid (Jespersen, 2009a, s. 162).

I ovenstående aggregeres fra ét marked til hele økonomien. En sådan aggregering fra mikro- til makroniveau anvendes ofte indenfor den neoklassiske retning, idet der tages udgangspunkt i et enkelt marked eller en repræsentativ aktør såsom en forbruger, en arbejdstager eller en virksomhed. Den direkte slutning fra mikro- til makroniveau lader sig gøre, fordi man indenfor den neoklassiske retning ikke ser usikkerhed som et centralt vilkår ved det økonomiske system. Usikkerhed opfattes derimod som en støjrelse, der kan reduceres til risiko, hvilket betyder at individet i forbindelse med en økonomisk beslutning kan overskue alle beslutningens mulige udfaldsrum samt deres sandsynligheder (Nielsen K., 2005, s. 101-102). Dette syn på usikkerhed udspringer af, at det neoklassiske perspektiv ser historisk tid som værende uden betydning. Som følge heraf er det muligt at forudsige forskellige fremtidige udfaldsrum og deres sandsynligheder ved brug af eksisterende data (Davidson, 1991, s. 132).

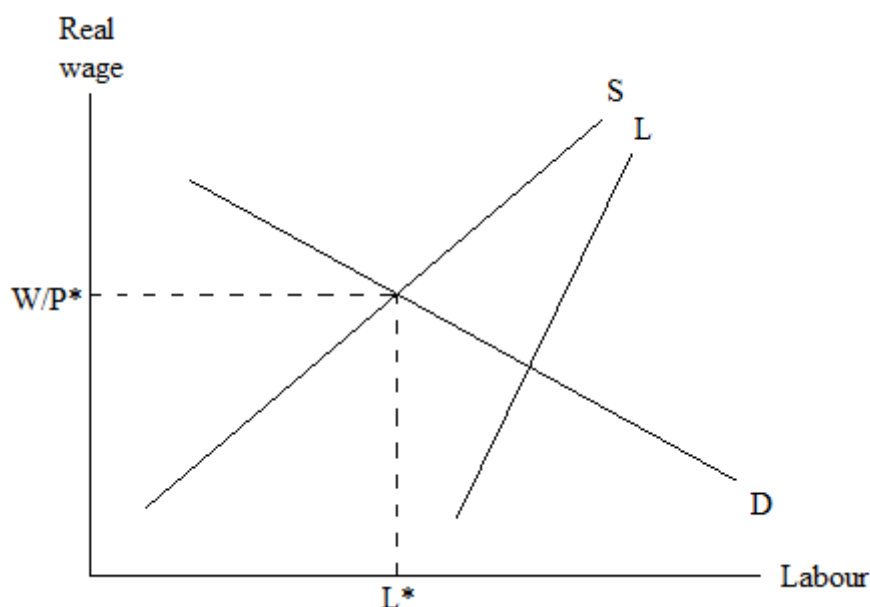
Den neoklassiske udbuds- og efterspørgselsanalyse bygger på den nævnte aggregering fra mikro- til makroniveau, idet der tages udgangspunkt i den neoklassiske arbejdsudbudsanalyse, hvor det repræsentative individ spiller en central rolle. Det antages, at individet opnår nytte

ved fritid og forbrugsgoder, mens arbejde giver individet disnytte. Lønindkomsten forstås derfor som en kompensation for disnyttens ved arbejdet, idet den giver individet mulighed for at få nytte gennem anskaffelse af forbrugsgoder. Det rationelle egennytteoptimerende individ vil således vælge den kombination af forbrugsgoder (arbejdsindkomst) og fritid, der maksimerer egennytten givet individets præferencer og budgetbegrænsning (Borjas, 2013, s. 27-33). I denne optik vil individet ikke have interesse i at holde penge likvide, da disse ikke i sig selv giver nytte, hvorfor penge indenfor den neoklassiske teoriretning udelukkende ses som et bytemiddel. Betragtningen om, at den enkelte udbyder sin arbejdskraft til markedet for at kunne efterspørge en tilsvarende mængde producerede goder, overføres til makroniveau, således at det samlede udbud til markedet skaber en tilsvarende efterspørgsel. På baggrund heraf antages det, at produktionsressourcerne i økonomien er fuldt beskæftigede, såfremt der er fuld pris og lønfleksibilitet (Davidson, 2011, s. 14-17).

Som følge af de indbyggede ligevægtsskabende mekanismer i økonomien, spiller efterspørgselsforhold ikke en afgørende rolle for den økonomiske vækst. Dette afspejler sig i de neoklassiske vækstmodeller, hvor der udelukkende er fokus på udbuds faktorer som begrænsende for den økonomiske vækst, se f.eks. (Jones, 2002). Hvis der alligevel er problemer med manglende kapacitetsudnyttelse, som f.eks. arbejdsløshed, forklares det indenfor denne tilgang med manglende lønfleksibilitet på arbejdsmarkedet². Denne problemstilling er illustreret i figur 3.1 nedenfor.

² Der findes andre forklaringer på arbejdsløshed indenfor den neoklassiske skole, f.eks. den nyklassiske effektivitetslønsmodel (Borjas, 2013, s. 527-531).

Figur 3.1 – Den neoklassiske analyse af arbejdsløshed

Kilde: Jespersen (2009 a), s. 184

I figuren ovenfor er S arbejdsudbudskurven og L er kurven over sammenhængen mellem reallønnen og antal personer i arbejdsstyrken. Des højere realløn, des flere vil være i arbejdsstyrken og des flere vil tage et job til den givne realløn. De to kurvers beliggenhed og afstanden mellem dem er bestemt af strukturelle faktorer på arbejdsmarkedet, såsom niveauet for overførselsindkomster og indkomstskatter. Efterspørgselskurven viser sammenhængen mellem lønniveau og virksomhedernes efterspørgsel efter arbejdskraft. Kurven er konstrueret ud fra antagelsen om, at den repræsentative virksomhed ansætter arbejdskraft indtil den givne realløn svarer til værdien af arbejdskraftens grænseprodukt. En lavere realløn gør det derfor profitabelt at øge produktionen og ansætte flere arbejdere. Dette analyseresultatet aggregeres til makroniveau, således at der er en negativ sammenhæng mellem lønniveau og beskæftigelse. Der hvor udbudskurven og efterspørgselskurven skærer hinanden, dannes en ligevægt ved

(L^* , W/P^*), hvor der er fuld beskæftigelse og udelukkende frivillig arbejdsløshed. Hvis der alligevel opstår ufrivillig arbejdsløshed, forstås det som et midlertidigt fænomen, der skyldes trægheder i løntilpasningen på arbejdsmarkedet. På længere sigt vil lønningerne imidlertid tilpasse sig i nedadgående retning, hvilket gør det mere profitabelt for den enkelte virksomhed at hyre ekstra arbejdskraft til at producere en større mængde produkter. Dette argument aggregeres til makroniveau, således at lønreduktion vil føre til en større efterspørgsel efter arbejdskraft og således reducerer arbejdsløsheden (Jespersen, 2009a, s. 182-184). Hvis der derimod er langvarig arbejdsløshed, forstås det som et resultat af institutionelle forhold såsom lovgivning om mindstelønninger eller lønkrav fra fagbevægelsen, der forhindrer lønningerne i at tilpasse sig (Borjas, 2013, s. 115-117). Friedman beskæftigede sig i denne sammenhæng med begrebet naturlig ledighed, der også kan fortolkes som den empiriske størrelse NAIRU (non-accelerating inflation rate of unemployment), som er den arbejdsløshedsrate, der er forenelig med en stabil inflationsudvikling (Espinosa-Vega & Russel, 1997, s. 4). Ud fra tankegangen om en naturlig arbejdsløshedsrate, er arbejdsløsheden på længere sigt bestemt af strukturer på arbejdsmarkedet, såsom fleksibilitet på arbejdsmarkedet, graden af konkurrence og størrelsen på arbejdsløshedsunderstøttelsen. En høj naturlig ledighed kan ud fra denne tilgang eksempelvis afspejle manglende incitament til at søge og tage et arbejde og fagforeningers magt til at sætte lønningerne over et markedsclarende niveau. Hvis politikerne gennem efterspørgselsstimulerende politikker forsøger at presse arbejdsløsheden under niveauet for den naturlige ledighed, vil det efter en tilpasningsperiode blot resultere i en højere prisstigningstakt. Det er i stedet muligt at sænke den naturlige ledighed og derved øge beskæftigelsen, ved at gennemføre reformer rettet mod arbejdsmarkedets strukturer (Friedman, 1991, s. 74-75, s. 93-96).

3.1.1 Opsummerende om den neoklassiske metodologi

Et gennemgående synspunkt i den neoklassiske tilgang er, at de relative priser og ændringer i disse prisforhold, fungerer som den ligevægtskabende mekanisme i økonomien. Der opstår derfor ligevægt og fuld beskæftigelse i økonomien, såfremt prisme-kanismen får lov til at

fungere frit. Efterspørgselsfaktorer er uvæsentlige for den langsigtede økonomiske vækst og beskæftigelse, idet de ligevægtsskabende mekanismer sørger for fuld kapacitetsudnyttelse på længere sigt.

3.2 International handel og gains from trade

I dette afsnit inddrages handelsteorier, der præsenterer de mest anvendte argumenter for mere frihandel. De inddragne teorier tager alle udgangspunkt i en neoklassisk metodologisk tilgang. Først præsenteres David Ricardos teori om komparative fordele og i forlængelse heraf Hecksher-Ohlin (HO) handelsteori. Dernæst inddrages nyere handelsteori, der fokuserer på intern og ekstern skalaøkonomi.

3.2.1 Ricardo: Komparative fordele

En central pointe i David Ricardos teori om de komparative fordele er, at international handel giver mulighed for en mere effektiv allokering af arbejdskraften. Teorien tager udgangspunkt i, at lande med forskelle i relativ arbejdsproduktivitet i produktionen af forskellige produkter, kan drage nytte af at specialisere sig, således at hvert land producerer det produkt, hvor det har den relativt bedste arbejdsproduktivitet. I bogen *Principles of Political Economy and Taxation* (2006 oprindeligt 1817) bruger Ricardo et eksempel med to lande og to varer til at illustrere de komparative fordele. Eksemplet fremgår af tabel 3.1 nedenfor.

Tabel 3.1 – Komparative fordele

	England	Portugal
Vin	120	80
Klæde	100	90

Kilde: Konstrueret pba. Ricardo (2006, s. 92-95)

Tabel 3.1 viser, at England skal bruge 120 arbejdere for at producere en bestemt mængde vin, mens Portugal kun skal bruge 80 arbejdere på at producere en tilsvarende mængde. Samtidig kan England producere en mængde klæde ved brug af 100 arbejdere, mens Portugal skal bruge 90 arbejdere på at producere denne mængde klæde. Portugal har således den højeste arbejdsproduktivitet i produktionen af begge varer. Forskellen på arbejdsproduktivitet er imidlertid størst i produktionen af vin. I stedet for at begge lande producerer både vin og klæde til eget forbrug, kan de, som følge af de relative forskelle i arbejdsproduktivitet, drage fordel af at specialisere sig. Portugal har den relativt største fordel i produktionen af vin, og bør derfor specialisere sig i produktionen af denne vare. England har en relativ fordel i at producere klæde, og bør derfor anvende sine produktionsfaktorer i klædeproduktionen. Landene kan herefter handle sig til det produkt de ikke selv producerer (Ricardo, 2006, s. 92-95). Når der er komparative fordele som nævnt ovenfor, vil resultatet af handel være, at alle får glæde af specialisering, idet der kan produceres et større output med samme input af ressourcer (Nielsen, Madsen, & Pedersen, 1995). Centrale forudsætninger for denne analyse er, at virksomhederne ikke har markedsmagt, der er konstant skalaafkast og produkterne er homogene (Grubel & Lloyd, 1975, s. 1-15).

Ricardos teori om komparative fordele kan anvendes til at forklare specialisering og inter-industrihandel mellem lande der har forskellig arbejdsproduktivitet og teknologi. Teorien har imidlertid nogle svagheder i forhold til at forklare intra-industrihandel³ og handel mellem lande, der anvender ens produktionsteknologier.

³ Interindustrihandel er handel hvor lande specialiserer sig i og eksporterer varer indenfor nogle bestemte industrier, og derpå importerer varer fra andre industrier. Omvendt vedrører intraindustrihandel samtidig import og eksport af varer fra samme industri (Krugman & Obstfeld, 2009). Et væsentligt metodisk problem i forhold til intraindustrihandel er, hvorledes man kan definere en industri. I forskningen på området kategoriseres produkter efter deres substituerbarhed i forbruget og input i produktionen (Grubel & Lloyd, 1975, s. 1-15).

3.2.2 Heckscher-Ohlin handelsteori

I HO handelsteori er der, ligesom i den ricardianske teori, fokus på relative omkostningsforskelle. En væsentlig forskel på de to teorier er imidlertid, at HO-handelsteori lægger vægt på forskelle i landenes faktorbeholdninger, hvor ricardiansk handelsteori lægger vægt på forskelle i arbejdsproduktivitet.

Udgangspunktet for HO-handelsteori er, at ligesom det kan være en fordel for individer at specialisere sig i produktionen af nogle få goder og derpå handle med andre individer, kan det også være fordelagtigt for lande og regioner. Dette skyldes dels forskelle i faktorbeholdninger, dels mulighed for skalaøkonomi. I HO handelsteori lægges der udelukkende vægt på forskelle i faktorbeholdninger. En central pointe er, at når der er forskel på landes relative knaphed på produktionsfaktorer og disse ikke er fuldstændigt mobile mellem lande, kommer det til udtryk ved forskelle i faktorpriser. I hvert land vil der være relativt høje priser på de knappe faktorer og relativt lave priser på de rigelige faktorer. Derfor vil et land der handler internationalt specialisere sig i de produkter, hvor det har en komparativ omkostningsfordel. Dette vil gælde for de produkter, der i produktionen kræver en relativt stor mængde af de produktionsfaktorer landet har rigeligt af. Et land vil således eksportere produkter, hvis produktion kræver en stor andel af de faktorer der er rigeligt af, og importere produkter hvis produktion omvendt er intensiv i de faktorer, der er relativ knaphed på i landet (Ohlin, 1991, s. 86-91). Lande kan således drage fordel af handel ved sådanne indirekte overførsler af produktionsfaktorer. Et land der har knaphed på en faktor har højt marginalprodukt på denne faktor og dermed en høj faktorpris. Hvis et andet land har rigeligt af samme faktor, vil en overførsel af denne faktor til landet der har knaphed på den, resultere i at faktorpriserne nærmer sig hinanden. Når lande udnytter deres komparative omkostningsfordele gennem handel, sker der sådanne indirekte overførsler af produktionsfaktorer og udligning af faktorpriser, hvilket forbedrer produktionseffektiviteten (Ohlin, 1991, s. 104-107). De relative faktorpriser udlignes imidlertid ikke fuldstændigt som følge af handel, idet der er visse barrierer for varehandel mellem regioner, såsom transportomkostninger og politisk bestemte barrierer. Reduceres disse barrierer, vil det ifølge teorien medføre effektivitetsforbedringer (Ohlin, 1991, s. 179-189).

En central kritik af HO-handelsteori er, at den ikke kan forklare handel mellem lande, der er ens i forhold til relativ faktorsammensætning og teknologiniveau. Dette kan ses som værende problematisk, idet en stor andel af handel mellem udviklede lande er intraindustrihandel, hvor der er samtidig import og eksport af varer fra den samme industri (Grubel & Lloyd, 1975, s. 1-15) (Krugman P. R., 1980).

3.2.3 Nyere handelsteori – skalaøkonomi

Som nævnt ovenfor er et kritikpunkt af teorier om komparative omkostningsfordele, at de ikke kan forklare handel mellem lande der er relativt ens i forhold til faktorsammensætning og teknologiniveau. Det kan derimod teorier, hvor muligheden for stigende skalaafkast inddrages i analysen.

Skalaøkonomi kan både være intern og ekstern. Når der er interne stigende skalaafkast, er enhedsomkostningerne aftagende med virksomhedens størrelse. Ved ekstern skalaøkonomi afhænger enhedsomkostningerne af industriens størrelse (Krugman & Obstfeld, 2009, s. 114-117). Nedenfor ses der nærmere på intern og ekstern skalaøkonomi

I industrier med *internt stigende skalaafkast*, har store virksomheder en fordel i forhold til små virksomheder, idet deres enhedsomkostninger er lavere. Derfor vil der i en industri med internt stigende skalaafkast typisk være få store virksomheder, og markedformen er ufuldkommen konkurrence. I analyser af international handel og skalaøkonomi anvendes ofte monopolistisk konkurrence⁴, hvor den enkelte virksomhed er i stand til at differentiere sit produkt fra konkurrenternes, se f.eks. (Krugman, 1979; Grubel, 1967; Gray, 1973).

⁴ Denne markedsform anvendes, idet den er mere enkel at modellere end andre markedsformer for ufuldkommen konkurrence. F.eks. er oligopol mere kompliceret, idet der her er et spilteoretisk element involveret i den enkelte producents prisbeslutning (Krugman & Obstfeld, 2009, s. 120).

Ud over antagelsen om monopolistisk konkurrence bygger teorier om skalaøkonomi og international handel på antagelsen om fuld kapacitetsudnyttelse i økonomien (Krugman, 1979; Krugman, 1980). Her afspejles teoriens neoklassiske udgangspunkt, hvor det er udbudsfaktorer, der betragtes som begrænsende for en økonomis produktion og vækst. I den forbindelse kan international handel spille en væsentlig rolle, idet mere handel på tværs af grænser svarer til at markedet bliver større. Et større marked giver mulighed for, at hvert land kan specialisere sig i at producere et mindre antal produkter i større skala. Under forudsætningen om internt stigende skalaafkast, gør en sådan specialisering at produktionsfaktorerne kan udnyttes mere effektivt, og at der kan produceres til lavere enhedsomkostninger. Under de nævnte forudsætninger kan lande således drage fordel af handel, selvom deres økonomier ligner hinanden i forhold til faktorsammensætning og teknologiniveau. Handel vil både resultere i lavere varepriser og flere produktvarianter forbrugerne kan vælge imellem (Krugman, 1979; Grubel, 1967).

Når der er *eksternt stigende skalaafkast* er det industriens og ikke den enkelte virksomheds størrelse, der er afgørende for virksomhedernes enhedsomkostninger. Den enkelte virksomhed kan antages at have konstant skalaafkast i produktionen, og derfor kan der også være fuldkommen konkurrence i en branche med eksternt stigende skalaafkast (Negishi, 1969; Melvin, 1969).

Der er tre centrale årsager til, at ekstern skalaøkonomi kan forekomme. En årsag er, at der kan opstå et arbejdsmarked med særligt branchespecifikke kompetencer. En anden årsag til ekstern skalaøkonomi er, at der i brancher med produktion i stor skala i højere grad vil være udbydere af specialiserede input til branchen. En tredje årsag er, at en stor industri giver bedre muligheder for informations- og videnspillover mellem virksomhederne, hvilket kan mindske den enkelte virksomheds omkostninger. Disse forhold indebærer, at virksomheder i brancher med eksternt stigende skalaafkast ofte lokaliserer sig i geografiske klynger (Krugman, 1991).

Eksternt stigende skalaafkast gør overordnet set, at det er muligt at producere mere effektivt, hvorfor handel overordnet set vil have positive effekter på den internationale økonomi gennem produktivitetsforbedringer. Der er imidlertid ikke garanti for, at alle parter får lige

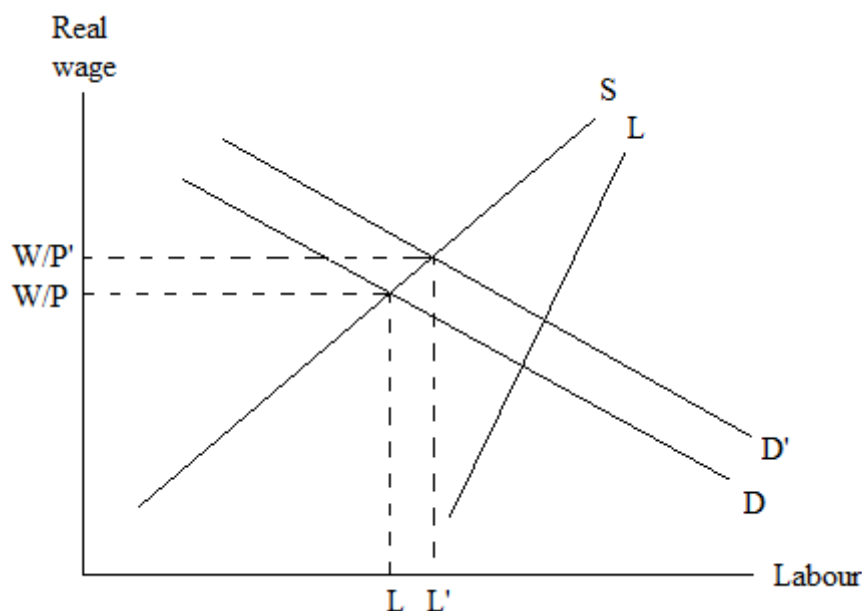
meget gavn af frihandel, og desuden kan nogle lande under eksternt stigende skalaafkast blive dårligere stillet som følge af handel. Man kan ikke i udgangspunktet vide, hvilke lande der vil vinde og eventuelt tabe på handel, da man ikke kan forudsige hvilke lande der specialiserer sig i produktionen af de forskellige varer (Melvin, 1969). Men overordnet set er pointen, at frihandel vil bidrage til øget vækst, da det giver bedre muligheder for at udnytte de eksternt stigende skalaafkast.

3.2.4 Opsamling – effekter af øget frihandel

De inddragne teorier i dette afsnit bærer alle præg af det neoklassisk metodologiske udgangspunkt, idet de antager fuld beskæftigelse, og derfor ser udbudsfaktorer som begrænsende for økonomisk vækst. Teorierne peger på, at international handel kan løsne op på denne begrænsning, idet det giver mulighed for større produktivitet i ressourceanvendelsen. Dette sker ved at landene gennem specialisering dels udnytter deres relative omkostningsfordele, dels udnytter muligheden for at opnå stigende skalaafkast. Ud fra denne tankegang bidrager øget frihandel til øget produktivitet og dermed højere økonomisk vækst.

I de udbudsorienterede teorier ses varepriser som værende bestemt af virksomhedernes omkostninger. Derfor vil øget produktivitet som følge af frihandel føre til lavere varepriser. I sektorer med intern skalaøkonomi kan den øgede frihandel alternativt føre til større produktvariation.

I en analyse af effekter af frihandel på arbejdsmarkedet, kan en revideret udgave af figur 3.1 anvendes. Figuren nedenfor viser de formodede effekter af øget frihandel på arbejdsmarkedet ud fra en udbudsorienteret tilgang.

Figur 3.2 – Effekter af produktivetsstigninger på løn og beskæftigelse

Analysen bygger på antagelsen om, at virksomhederne ansætter arbejdskraft indtil reallønnen svarer til grænseproduktet. Derfor vil den produktivetsforbedring der antages at opstå som følge af øget handel resultere i en stigning i virksomhedernes efterspørgsel efter arbejdskraft. Efterspørgselskurven i figur 3.2 forskyder sig derfor fra D til D' . Ved lønnen W/P er der nu overefterspørgsel efter arbejdskraft, og virksomhederne må derfor hæve lønnen til den markedsclearende løn W/P' . Ifølge denne analyse resulterer produktivetsforbedringer som følge af mere handel således både i højere beskæftigelse og et højere lønniveau.

3.3 Handelsbalanceproblematikker og tilpasningsmekanismer

Ud fra den udbudsorienterede tilgang ses handelsubalancer ikke som en relevant problematik i forhold til frihandel. Dette skyldes den udbudsorienterede tilgangs fokus på de relative pristilpasningers ligevægtsskabende funktion i forhold til både intern og ekstern balance. Som eksempel ser Milton Friedman valutakurstilpasninger som en særligt vigtig mekanisme til at sikre handelsbalance. Han forholder sig derfor kritisk overfor faste valutakurser, og peger på

at flydende valutakurser er det bedste middel til at opnå ekstern balance og samtidig tage hensyn til den interne balance.

Udgangspunktet for Friedmans argumentation er, at udviklingen i et lands valutakurs afspejler udviklingen på handelsbalancen. Hvis der sker ændringer i den internationale handel, således at der eksempelvis er overefterspørgsel efter et lands valuta og dermed begyndende overskud på handelsbalancen, vil det resultere i en appreciering af valutaen. En sådan appreciering gør at udenlandske varer bliver relativt billigere for indenlandske forbrugere, og dermed medfører en stigning i importen. Samtidig bliver landets varer relativt dyrere for udenlandske forbrugere, hvilket fører til et fald i eksporten. Den markedsbestemte appreciering af valutaen resulterer således i en udligning af det begyndende handelsbalanceoverskud. Hvis der omvendt er faldende efterspørgsel efter et lands valuta som følge af et begyndende handelsbalanceunderskud, sker der en depreciering af valutaen, og som følge heraf en stigning i eksporten og et fald i importen. Spekulation ses i dette perspektiv som en aktivitet der virker stabiliserende, idet den bidrager til en hurtigere tilpasning af valutakursen. Ifølge Friedmans argumentation spiller de markedsbestemte valutakursjusteringer således en afgørende rolle ift. løbende at korrigere handelsubalancer, og dermed undgå de spændinger og kriser, der kan opstå som følge af sådanne ubalancer (Friedman, 1953, s. 157-164). Faste men justerbare valutakurser kan have den samme virkning i forhold til at udligne handelsubalancer. Ifølge Friedman medfører et sådant system imidlertid en fare for destabiliserende spekulation. Dette skyldes, at valutakursen kun justeres i særligt problematiske situationer, hvilket gør det nemt for aktørerne på markedet at forudsige i hvilken retning valutakursen vil blive justeret, og derfor nemt at spekulere mod valutaen (Friedman, 1953, s. 163-164). Friedman ser det også som værende problematisk, at lande i et fastkurssystem mister muligheden for at føre en selvstændig pengepolitik. Dette skyldes, at forskellig inflationsudvikling mellem landene i fastkurssamarbejde vil føre til handelsubalancer, der ikke automatisk udlignes, når valutakurserne er faste (Friedman, 1953, s. 198-200). På baggrund af disse argumenter mener Friedman, at politisk bestemte justeringer af valutakurser ikke et godt redskab til at opnå balance mellem samhandelsparter.

Friedman nævner også interne pristilpasninger som en potentiel løsning på handelsubalancer. I en hypotetisk situation hvor alle interne priser, såsom varepriser og lønninger, er fuldt fleksible, kan en generel pristilpasning i nedadgående retning have samme effekt på handelsbalancen som en depreciering af valutaen. Problemet er imidlertid, at der er træghed i de interne prisers tilpasning, og at der endvidere er forskel på prisernes fleksibilitet. Lønninger er eksempelvis særligt træge, især i nedadgående retning. Intern pristilpasning kan således føre til ekstern balance, men kan samtidig, som følge af træghed i løntilpasningen, føre til længerevarende arbejdsløshed (Friedman, 1953, s. 164-167).

Friedman peger således på flere midler til at sikre handelsbalance, men ser flydende valutakurser som bedste og mest uproblematisk løsning.

3.4 Politikanbefalinger

De udbudsorienterede økonomer lægger stor vægt på, at der er indbyggede stabiliserende mekanismer i økonomien i form af relative pristilpasninger. Derfor er der i deres politikanbefalinger fokus på tiltag, der styrker markedsmekanismen, og i forhold til den internationale dimension anbefaler de derfor reduktioner af handelsbegrænsninger i kombination med flydende valutakurser. Økonomisk vækst ses som værende udbudsbestemt, og derfor er der fokus på politikker der øger mængden af udbudsfaktorer og/eller produktiviteten. Her kan frihandel spille en væsentlig rolle, idet det giver mulighed for en mere effektiv udnyttelse af produktionsfaktorerne gennem specialisering. Beskæftigelse antages at være strukturelt bestemt, så hvis der er et ønske om højere beskæftigelse, må der gennemføres strukturelle reformer på arbejdsmarkedet.

3.5 Opsummering

I den neoklassiske metodologi lægges der vægt på, at der er ligevægtsskabende mekanismer i økonomien, der sørger for fuld beskæftigelse. Derfor er der fokus på udbudssiden som den vækstbegrænsende faktor, hvor økonomisk vækst kan opnås gennem brug af flere input i

produktionen eller ved større produktivitet i anvendelsen af input. Det neoklassiske udgangspunkt afspejler sig i de udbudsorienterede teorier om international handel, hvor der netop lægges vægt på, at international handel giver mulighed for at øge produktiviteten gennem bedre udnyttelse af de relative omkostningsfordele og stigende skalaafkast i produktionen. Ud fra denne tankegang kan international handel spille en væsentlig rolle i forhold til at opnå højere vækstrater.

4. Den postkeynesianske tilgang

4.1 Metodologisk udgangspunkt

Postkeynesiansk teori bygger på den videnskabsteoretiske tradition der kaldes kritisk realisme. Indenfor denne tradition lægges der vægt på, at videnskaben er inddelt i to dimensioner: Den transitive og den intransitive. Den transitive dimension vedrører det epistemologiske, dvs. menneskers/forskeres viden om virkeligheden, der er opnået ved hjælp af de redskaber der er tilgængelige til at opnå denne viden. Den intransitive dimension vedrører det ontologiske, som er de objekter der eksisterer uanset menneskers kendskab til dem, og som man gennem det videnskabelige arbejde ønsker at opnå viden om. Kritiske realister har særligt fokus på den intransitive eller ontologiske dimension, og inddeler virkeligheden i tre domæner som vist i tabel 4.1 nedenfor.

Tabel 4.1 - Kritisk realisme: Virkelighedens tre domæner

Domæne	Indhold
1. Det empiriske	Erfaringer, observationer Det der er observeret
2. Det faktiske	Begivenheder, fænomener Det der lader sig observere
3. Det virkelige	Strukturer, mekanismer Underliggende og ikke direkte observerbare mekanismer, der påvirker de andre domæner

Kilde: Buch-Hansen og Nielsen (2007), s. 24.

Det empiriske domæne indeholder erfaringer og observationer af virkeligheden, mens det faktiske domæne indeholder alle begivenheder og fænomener der finder sted, uanset om de er observeret af mennesker eller ej. Det virkelige domæne adskiller sig fra de to andre, idet det

indeholder strukturer og mekanismer, der ikke lader sig observere direkte. De kan imidlertid indirekte komme til udtryk ved, at de øver indflydelse på begivenheder og fænomener i det faktiske og empiriske domæne. Dette gør videnskabelige analyser komplekse, idet det kan være vanskeligt at bestemme, hvilke mekanismer i det virkelige domæne der forårsager et bestemt fænomen. Der er således ofte multikausale forklaringer på observerede fænomener. Denne kompleksitet gør, at kritiske realister beskæftiger sig med åbne systemer, hvor det er vanskeligt at finde empiriske regelmæssigheder, hvorfor der i stedet lægges vægt på at identificere tendenser. Når virkeligheden har karakter af et åbent system, er det vanskeligt at give præcise forudsigelser fremtidige hændelser. I stedet kan videnskaben beskæftige sig med at forklare hændelser, der allerede er forekommet (Buch-Hansen & Nielsen, 2007, s. 21-35). I forhold til samfundsvidenskaberne peges der i den kritisk realistiske position på, at der er en særlig grad af åbenhed i det sociale system. Dette skyldes, at menneskers handlinger og sociale relationer gør genstandsfeltet særligt komplekst, hvilket resulterer i, at endnu flere mekanismer virker i det virkelige domæne (Buch-Hansen & Nielsen, 2007, s. 36-43).

Postkeynesianere beskæftiger sig specifikt med forståelsen af det økonomiske system ud fra et kritisk realistisk perspektiv. Ud fra denne videnskabsteoretiske position er det økonomiske systems ontologi kendetegnet ved, at dele af den økonomiske virkelighed er skjult, og økonomiske fænomener drives af underliggende mekanismer, der ikke umiddelbart kan observeres (Jespersen, 2009a, s. 55). Dette resulterer i usikkerhed omkring den økonomiske udvikling. Denne usikkerhed ser postkeynesianere som et centralt vilkår i det økonomiske system. Usikkerheden gør, at det ikke er muligt for aktørerne at opnå tilstrækkelig viden og information om det økonomiske system, og det er derfor heller ikke muligt at forudsige den økonomiske fremtid (Dunn, 2001, s. 584-585). Som følge af det økonomiske systems åbne og uforudsigelige karakter, kan teoriudvikling ikke bidrage til at give præcise forudsigelser af den økonomiske fremtid eller finde universelt gyldige teorier og forklaringer på økonomiske fænomener. I stedet kan det bidrage til at give forklaringer på hvilke mekanismer der virker i forhold til økonomiske fænomener, dog under forudsætningen om, at det økonomiske system er under konstant forandring (Jespersen, 2009a, s. 65).

Med udgangspunkt i den kritisk realistiske virkelighedsforståelse, retter postkeynesianere kritik mod den neoklassiske forståelse af, at usikkerhed kan analyseres som probabilistisk risiko, og at historiske data kan anvendes til at opstille sandsynlighedsfordelinger for fremtidige udfaldsrum (Davidson, 1991, s. 133). Postkeynesianere mener, at det er forfejlet at reducere risiko til sandsynligheder, idet de opfatter usikkerheden i systemet som værende fundamental. At der er fundamental usikkerhed indebærer, at der er helt grundlæggende usikkerhed omkring den makroøkonomiske udvikling (Deprez & Harvey, 1999, s. 2). Fundamental usikkerhed er en ontologisk form for usikkerhed, idet usikkerheden primært opstår som følge af det økonomiske systems uforudsigelige karakter. Denne type usikkerhed er forskellig fra den epistemologiske usikkerhed, som bounded rationality skolen beskæftiger sig med. Indenfor denne retning lægges der vægt på individers kognitive begrænsninger i forhold til at håndtere den tilgængelige information og handle hensigtsmæssigt herefter, som den primære kilde til usikkerhed (Dunn, 2001, s. 569-572). Men under ontologisk usikkerhed har agenterne ikke mulighed for at forudsige det økonomiske systems udvikling, selv med ubegrænset kognitiv kapacitet til at indsamle og forstå den relevante viden, idet den nødvendige viden ikke er tilgængelig og systemet er under konstant forandring (Dunn, 2001).

Som følge af den fundamentale usikkerhed må individer træffe beslutninger på baggrund af utilstrækkelig viden om fremtiden og om konsekvenserne af egne handlinger. I den forbindelse er det relevant at inddrage begrebet *rational belief*, der dækker over, at aktører træffer rationelle⁵ beslutninger på baggrund af den tilgængelige men utilstrækkelige information (Jespersen, 2009a, s. 122-130). Som eksempel må virksomhedsledere træffe beslutninger vedrørende produktion og ansættelse af arbejdskraft på baggrund af ufuldkommen information om bl.a. fremtidige afsætningsmuligheder. Derfor beror deres produktionsbeslutninger på forventninger, hvorfor forventningsdannelse spiller en central rolle for beskæftigelsen i den postkeynesianske analyse (Davidson, 2011, s. 27).

⁵ I denne sammenhæng ses det som rationelt at handle efter normer og konventioner (Jespersen, 2009 b, s. 4)

De usikre økonomiske omgivelser gør, at penge spiller en væsentlig rolle i postkeynesiansk teori. Agenter bruger indgåelse af nominelle pengekontrakter som et middel til at håndtere usikkerheden. Desuden har agenter præferencer for at holde likviditet som et værn mod en usikker økonomisk fremtid. Ved at holde penge kan beslutninger vedrørende investeringer og forbrug udsættes i perioder med særligt stor usikkerhed. Der er således flere årsager til, at penge ikke anskues som en realøkonomisk neutral størrelse der udelukkende anvendes som byttemiddel, hvilket er tilfældet i den neoklassiske tænkning. Tværtimod mener postkeynesianere, at penge har en afgørende realøkonomisk betydning (Davidson, 1991, s. 136-141).

Den postkeynesianske tilgang til penges rolle i samfundsøkonomien har en væsentlig indflydelse på den postkeynesianske udbuds- og efterspørgselsanalyse. Når individer holder noget af deres indkomst likvid, er der ingen garanti for, at udbud til markedet skaber en tilsvarende efterspørgsel (Davidson, 2011, s. 17-19). Markedet sørger således ikke automatisk for en ligevægtssituation ved fuld beskæftigelse. Keynes giver overordnet set udtryk for manglende tillid til, at relative pristilpasninger virker ligevægtsskabende. Dette skyldes i høj grad hans argument om, at ikke alt lader sig substituere med noget andet. F.eks. er substitutionelasticiteten mellem penge og producerede varer 0 eller tæt på 0, idet penge fungerer som et likvidt aktiv, hvilket er en kvalitet som producerede varer ikke har (Keynes J. M., 1936, s. 229-239). Davidson kalder dette for Keynes' afvisning af gross substitution axiomet (Davidson, 2011, s. 17-19).

Som følge af ovenstående argumenter er et grundtræk ved den postkeynesianske tilgang, at der ikke findes mekanismer i økonomien, der automatisk sikrer fuld beskæftigelse. Ud fra et postkeynesiansk perspektiv kan der opstå en ligevægt udenfor fuld beskæftigelse, hvor der er ufrivillig arbejdsløshed, dvs. at der er arbejdsløse personer, der er interesserede i at arbejde til den givne realløn. Postkeynesianere har en anden forståelse af ligevægt end neoklassikere, idet ligevægt forstås som en fastlåst økonomisk situation, som eksempelvis længerevarende høj arbejdsløshed. Denne ligevægtsforståelse står i modsætning til den neoklassiske, hvor ligevægt er ensbetydende med markedsclearing og fuld beskæftigelse (Jespersen, 2009a, s.

166-176). I relation til den postkeynesianske ligevægtsforståelse lægges der også vægt på path dependency mekanismer i den økonomiske udvikling. Dette betyder, at den økonomiske udvikling er præget af tidligere hændelser. F.eks. kan høj arbejdsløshed i en økonomi have betydelige negative effekter på efterspørgslen, hvilket kan gøre at arbejdsløsheden bliver permanent (Jespersen, 2009a, s. 166-167).

4.1.1 Den effektive efterspørgsel

Den postkeynesianske forståelse af mekanismerne i det økonomiske system som blev beskrevet ovenfor, herunder årsager til arbejdsløshed, kan genfindes i begrebet om effektiv efterspørgsel. Her er der fokus på samspillet mellem udbud, efterspørgsel og arbejdsløshed i kontekst af et økonomisk system præget af fundamental usikkerhed. Keynes præsenterede begrebet i bogen *The general theory of employment, interest and money* (1936).

I Keynes' præsentation af det effektive efterspørgselsprincip, tager han udgangspunkt i entreprenørens ansættelsesbeslutning. Denne beslutning afhænger dels af produktionsomkostningerne, dels af forventninger til indtægter på fremtidigt salg af output. De centrale termer Keynes fremhæver i forbindelse med denne beslutning, fremgår af tabellen nedenfor.

Tabel 4.2 – Centrale termer i relation til Keynes' effektive efterspørgselsbegreb

<i>Term</i>	<i>Betydning</i>
Entreprenørens omkostninger	Aflønning af produktionsfaktorer + afskrivninger
Entreprenørens profit/indkomst	Salgsværdi af output – entreprenørens omkostninger
Proceeds: Total indkomst som følge af den beskæftigelse entreprenøren skaber	Profit + aflønning af produktionsfaktorer

Kilde: Konstrueret pba. Keynes (1936), s. 23.

Som det fremgår af tabel 4.2, består entreprenørens omkostninger af aflønning af produktionsfaktorerne samt afskrivninger på kapitalapparatet. Hans profit eller indkomst er værdien af output fratrukket omkostningerne. Summen af profitter og aflønning af produktionsfaktorer udgør den totale indkomst, der er resultat af den beskæftigelse entreprenøren skaber. Denne størrelse kalder Keynes også for proceeds. Keynes antager om entreprenøren, at han ønsker at vælge det input af arbejdskraft, hvor den forventede profit maksimeres. Keynes arbejder således med en traditionel profitmaksimeringstankegang, men i forhold til forventede størrelser.

Med udgangspunkt i ovenstående antagelser om den enkelte entreprenør, opstiller Keynes en aggregeret udbudsfunktion og en aggregeret efterspørgselsfunktion. Den aggregerede udbudsfunktion Z , udtrykker den aggregerede udbudspris for det output der produceres ved en beskæftigelse af N personer. Denne aggregerede udbudspris er et udtryk for det forventede proceeds, der netop vil gøre det rentabelt for entreprenørerne at vælge det bestemte beskæftigelsesniveau. Den aggregerede efterspørgselsfunktion, D , udtrykker det proceeds entreprenørerne forventer at modtage ved beskæftigelse af N personer.

Hvis D svarer til Z ved et givet beskæftigelsesniveau, dvs. at forventede proceeds svarer til den aggregerede udbudspris, har entreprenørerne ingen incitamenter til at ændre på beskæftigelsen, idet de her maksimerer den forventede profit. Hvis der derimod er forskel på D og Z , vil entreprenørerne øge eller mindske beskæftigelsen. Skæringen mellem de to kurver kalder Keynes for den effektive efterspørgsel, og det er denne størrelse, der bestemmer beskæftigelsen i økonomien. Ligevægten mellem den aggregerede udbuds- og efterspørgselskurve kan opstå ved alle tænkelige beskæftigelsesniveauer frem mod fuld beskæftigelse (Keynes J. M., 1936, s. 23-34). Keynes er således uenig i den neoklassiske tankegang om, at efterspørgslen efter arbejdskraft er bestemt af reallønsniveauet. Det er derimod beskæftigelsesniveauet, som afgøres af den effektive efterspørgsel, der bestemmer reallønsniveauet (Olesen, 2010). Keynes understreger derfor, at en generel lønnedgang ikke nødvendigvis er en løsning på arbejdsløshedsproblemer. Et centralt argument for dette er, at løn udover at udgøre en omkostning for virksomheder også udgør en indkomst for

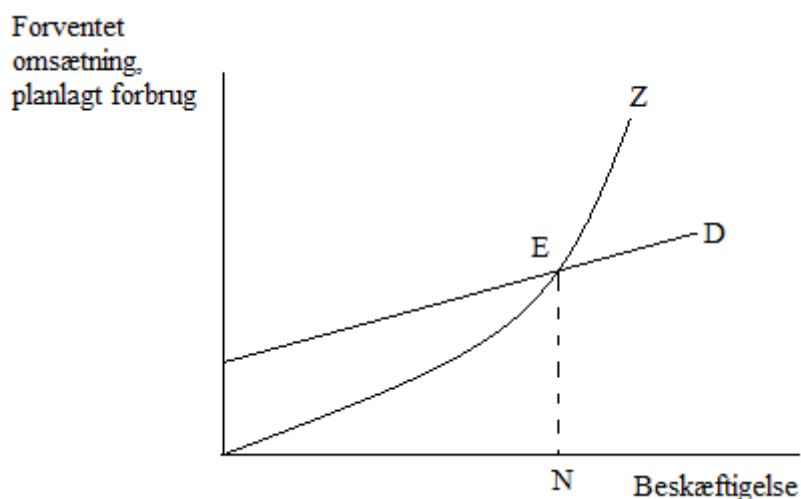

husholdningerne. Derfor kan en generel lønnedgang påvirke husholdningernes købekraft og forbrug, og kan dermed have en negativ effekt på den aggregerede efterspørgsel. Der er således ikke garanti for, at lønfleksibilitet i en økonomi sikrer fuld beskæftigelse (Keynes J. M., 1936, s. 257-271).

Her skal fremhæves tre centrale pointer i Keynes' effektive efterspørgselsprincip, som er i tråd med det postkeynesianske metodologiske udgangspunkt. Disse er hans ligevægtsforståelse, hans syn på forventningers rolle og på samspillet mellem markeder. I forhold til ligevægtsforståelsen mener han, at der sagtens kan opstå en stabil ligevægt udenfor fuld beskæftigelse. Dette afspejler tankegangen om, at der ikke er mekanismer i økonomien, der automatisk sørger for fuld beskæftigelse. Forventningsdannelse er også en væsentlig størrelse, idet entreprenørernes forventninger spiller en afgørende rolle for deres produktionsbeslutninger og dermed ansættelsesbeslutninger. Efterspørgslen efter arbejdskraft kan således ses som en afledt efterspørgsel, idet den afhænger af entreprenørernes forventninger til afsætning på varemarkederne. Samspillet mellem vare- og arbejdsmarked er således et centralt element i det effektive efterspørgselsprincip.

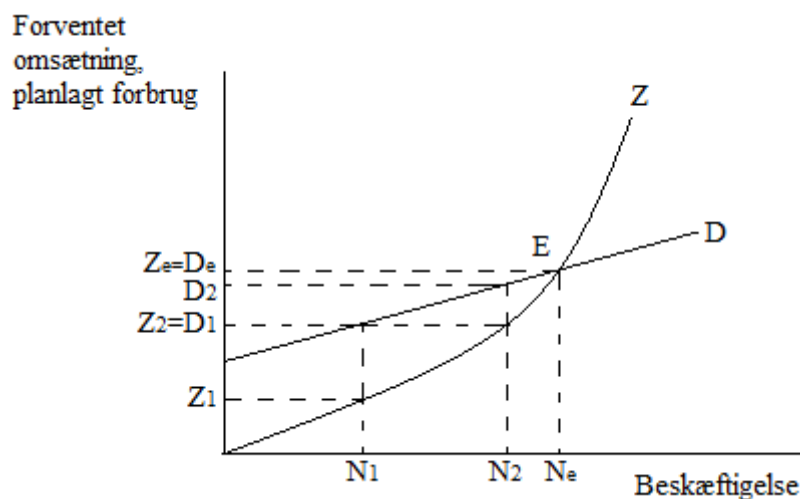
Der er blandt postkeynesianske økonomer stor interesse for Keynes' effektive efterspørgselsbegreb, og der er uenigheder om nogle af detaljerne i forståelsen af begrebet. Der er dog enighed om at forstå den aggregerede efterspørgsel som en størrelse der ses ud fra virksomhedernes synspunkt, og om at entreprenørernes kortsigtede forventninger er afgørende for beskæftigelsen (Allain, Hartwig, & Hayes, 2013).

Davidson er en af flere postkeynesianere, der har konstrueret en grafisk fremstilling af Keynes' effektive efterspørgselsprincip. Hans fremstilling er baseret på Sidney Weintraubs fortolkning fra bogen *An Approach to the Theory of Income Distribution* (1958, s. 24-45). Davidsons grafiske fremstilling ses i figuren nedenfor.

Figur 4.1 – Effektiv efterspørgsel

Kilde: Davidson (2011), s. 22.

Den aggregerede udbudskurve Z viser sammenhængen mellem forventninger til fremtidige salgsindtægter og nuværende efterspørgsel efter arbejdskraft. Kurven har en positiv hældning, hvilket illustrerer at des større forventninger virksomhederne har til fremtidig afsætning og salgsindtægter, des mere arbejdskraft efterspørges der. Den aggregerede efterspørgselskurve D , har ligeledes en positiv hældning. Dette begrundes af Davidson med, at des større beskæftigelsen er, des større er indkomsten i økonomien, hvilket har positive effekter på forbrugsefterspørgslen. I punktet E skærer kurverne hinanden, og dette punkt betegnes den effektive efterspørgsel. Analysen af, hvorledes økonomien finder en ligevægt ved den effektive efterspørgsel, er udtrykt grafisk i figur 4.2 nedenfor.

Figur 4.2 – Ligevægt i den effektive efterspørgselsmodel

Kilde: Davidson (2011), s. 22.

Udgangspunktet for præsentationen i figur 4.2 er, at virksomhederne forventer at profitmaksimere ved Z_1 og derfor ansætter N_1 arbejdere. Ved en beskæftigelse på N_1 er den aktuelle aggregerede efterspørgsel imidlertid D_1 , hvilket er højere end det virksomhederne forventede. I næste periode vil virksomhederne derfor justere deres forventninger til fremtidige afsætningsmuligheder. I ovenstående illustration antages det, at der forventes en efterspørgsel på D_1 , og der derfor efterspørges N_2 arbejdskraft. Igen er der uoverensstemmelse mellem virksomhedernes forventninger til efterspørgslen og den aktuelle efterspørgsel, idet en beskæftigelse på N_2 giver en indkomst, der resulterer i en aggregeret efterspørgsel på D_2 . Derfor må virksomhederne også justere deres forventninger til efterspørgslen i den kommende periode. På denne måde fortsætter virksomhederne med at justere deres forventninger til den fremtidige aggregerede efterspørgsel, indtil den forventede efterspørgsel svarer til den aktuelle. I figur 4.2 er dette tilfældet ved beskæftigelsen N_e . Davidson understreger, ligesom Keynes, at denne ligevægtsbeskæftigelse ikke nødvendigvis opstår ved fuld beskæftigelse, men kan opstå ved et hvilket som helst beskæftigelsesniveau. Selv under fuldkommen konkurrence med fleksible priser og lønninger, kan der opstå arbejdsløshed (Davidson, 2011,

s. 26). En lønnedgang er således ikke nødvendigvis en løsning på arbejdsløshedsproblemer. I figuren forklares dette ved, at en lønnedgang kan påvirke den aggregerede udbudskurve såvel som den aggregerede efterspørgselskurve. Lønnedgangen reducerer virksomhedernes omkostninger, hvorfor Z-kurven flytter mod højre i diagrammet. Men samtidig gør en generel lønnedgang, at indkomsten i økonomien reduceres. Dermed mindskes forbrugernes købekraft, hvilket kan få D-kurven til at rykke nedad. Den samlede effekt af en lønreduktion på den effektive efterspørgsel afhænger således af, hvilken kurve der flytter sig mest (Davidson, 2011, s. 204-208).

4.1.2 Opsummerende om den postkeynesianske metodologi

Det er centralt for den postkeynesianske metodologi, at den med udgangspunkt i kritisk realisme ser økonomien som et åbent system. Som følge heraf er fundamental usikkerhed et centralt vilkår, hvilket medfører at forventninger og likviditetspræferencer spiller en central rolle. Som følge heraf er markedets relative pristilpasninger ikke et tilstrækkeligt middel til at sikre fuld beskæftigelse. Tværtimod er der risiko for, at der opstår en permanent ligevægt udenfor fuld beskæftigelse. Ud fra denne argumentation spiller efterspørgselsfaktorer derfor en væsentlig rolle for økonomisk vækst og beskæftigelse.

4.2 Den postkeynesianske kritik af den udbudsorienterede tilgang til handel

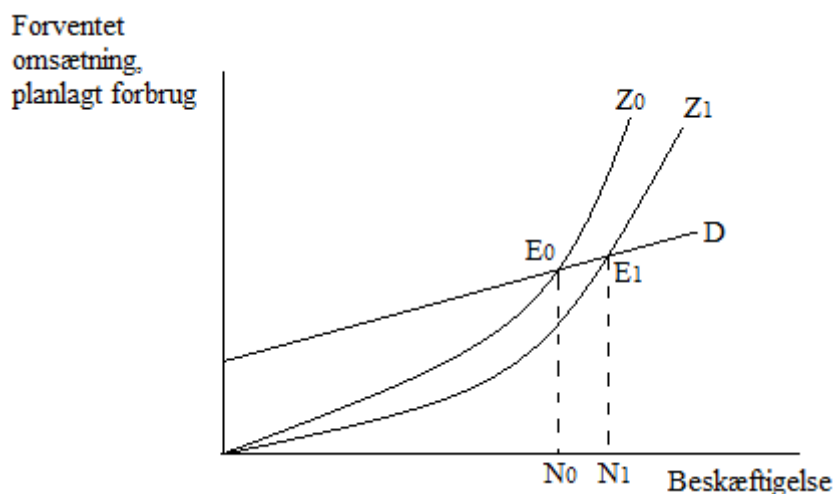
Postkeynesianere forholder sig i udgangspunktet kritisk overfor ureguleret international handel. Derfor beskæftiger denne retning sig også med kritik af den udbudsorienterede tilgang, der netop argumenterer for ureguleret frihandel som en kilde til økonomisk vækst. Denne kritik er fokus i dette afsnit.

Den postkeynesianske kritik af den udbudsorienterede tilgang til international handel retter sig primært mod retningens antagelser og konklusioner. En central kritik er rettet mod den udbudsorienterede tilgangs antagelse om, at det udelukkende er udbudsforhold der bestemmer den økonomiske vækst. Postkeynesianere peger på, at produktionsfaktorer er en nødvendig,

men ikke tilstrækkelig forudsætning for økonomisk vækst, da der ikke er garanti for at alle tilgængelige produktionsfaktorer er beskæftigede (McCombie & Thirlwall, 1999, s. 36). Denne tankegang kommer også til udtryk i princippet om effektiv efterspørgsel, hvor en central pointe er, at der ikke findes mekanismer der sørger for, at den effektive efterspørgsel svarer til niveauet for fuld beskæftigelse. Det er med andre ord den udbudsorienterede forudsætning om fuld kapacitetsudnyttelse, der kritiseres. Derfor er postkeynesianere også skeptiske overfor de udbudsorienterede argumenter om, at international handel automatisk vil resultere i højere økonomisk vækst på internationalt plan. Paul Davidson er en af de postkeynesianere, der beskæftiger sig med denne problemstilling. Davidson stiller spørgsmålstejn ved, hvorvidt en øget produktionskapacitet automatisk vil føre til en tilsvarende stigning i efterspørgsel. Hvis dette ikke er tilfældet og der er utilstrækkelig efterspørgsel, vil mere frihandel ikke nødvendigvis have positive effekter på vækst og beskæftigelse (Davidson, 2007, s. 33-35).

Problemstillingen kan illustreres ved en analyse i den effektive efterspørgselsmodel. Hvis frihandel resulterer i øget produktivitet, medfører det en reduktion af virksomhedernes enhedsomkostninger. Dette fører til, at Z-kurven i diagrammet over effektiv efterspørgsel flyttes mod højre, f.eks. fra Z_0 til Z_1 , som illustreret i figur 4.3 nedenfor.

Figur 4.3 – Frihandel og beskæftigelse

Kilde: Konstrueret pba. Jespersen (2009b), s.13.

Umiddelbart vil en forskydning af Z-kurven føre til en større efterspørgsel efter arbejdskraft. Dette vil imidlertid ikke nødvendigvis føre til positive beskæftigelseseffekter, da det er efterspørgslen efter arbejdskraft i effektivitetsenheder der øges. Da hver arbejder, som følge af produktivetsforbedringen, kan producere et større output, er det sandsynligt at niveauet for fuld beskæftigelse rykker mod højre i diagrammet. Over tid er en forudsætning for positive beskæftigelseseffekter således, at den effektive efterspørgsel vokser hurtigere end arbejdsproduktiviteten. Hvis dette ikke er tilfældet, kan øget produktivitet (i dette tilfælde som følge af frihandel) føre til jobløs vækst (Jespersen, 2009 b, s. 13). Keynes pegede allerede i 1930 på denne problemstilling i artiklen *Economic Possibilities for our Grandchildren*. Her skrev han, at de markante produktivetsforbedringer over tid ville resultere i betydelige forbedringer af den generelle levestandard. Men omvendt pegede han også på, at produktivetsforbedringerne kunne resultere i arbejdsløshed, såkaldt teknologisk arbejdsløshed, idet noget af arbejdskraften overflødiggøres efterhånden som der kan produceres mere effektivt (Keynes J. M., 1930, s. 3).

Med udgangspunkt i kritikken af antagelsen om fuld beskæftigelse, angriber postkeynesianere også de udbudsorienterede økonomers argument om, at hvis et land mister jobs som følge af frihandel, vil de ledige ressourcer på sigt allokeres til mere produktive industrier i landet. Dette gælder dog ikke, såfremt antagelsen om fuld beskæftigelse ophæves. Hvis der ikke er fuld kapacitetsudnyttelse i økonomien, kan frihandel i stedet føre til varigt tab af arbejdspladser på samfundsniveau (Milberg, 2002, s. 240-241).

Postkeynesianere peger også på, at den ledighed der kan opstå som følge af frihandel, kan få langsigtede negative effekter som følge af path dependency mekanismer i det økonomiske system. Her refereres der til Verdoorns lov, hvor der argumenteres for en positiv sammenhæng mellem vækst i en økonomis output og vækst i arbejdsproduktiviteten. En forklaring på denne sammenhæng er, at der i takt med at der produceres mere output, opnås mere erfaring og læring og dermed forbedringer i arbejdsproduktiviteten (Rampa, 2002, s. 219-220). Dette fænomen betegnes dynamisk stigende skalaafkast. En anden forklaring er ekstern skalaøkonomi, idet vækst i output giver bedre muligheder for at udnytte de stigende skalaafkast. Som følge af disse forskellige typer af skalaøkonomi, er en økonomis output i en given periode bestemt af output i tidligere perioder. Økonomisk vækst og output er således path dependent, og derfor kan midlertidige udsving i output have en langsigtet indflydelse på fremtidigt output og vækstrater (McCombie J. , 2002, s. 75).

Postkeynesianere argumenterer også for, at ressourcer kan være endogene i forhold til det økonomiske system, således at udbuddet til en vis grad tilpasser sig efterspørgselsforhold og størrelsen af output. Som eksempel kan arbejdsudbuddet delvist tilpasse sig efterspørgslen gennem tilpasninger i deltagelsesfrekvensen og migration. Det nuværende output kan også have indflydelse på fremtidig produktionskapacitet, f.eks. ved at arbejdskraft der er ledig over en længere periode mister sine kvalifikationer. Kortere perioder med ledig kapacitet kan ud fra dette perspektiv få langsigtede effekter på økonomiens produktionsmuligheder (McCombie & Thirlwall, 1999, s. 40-41). Som eksempel herpå kan nævnes krisen i Europa hvor den store arbejdsløshed har resulteret i problemer med langtidsledighed. De

langtidsledige kan få vanskeligt ved at komme tilbage på arbejdsmarkedet, idet den lange arbejdsledighedsperiode kan gøre, at deres kvalifikationer forældes (Praefke, 2014).

Overordnet set peger postkeynesianere på, at hvis man går bort fra de udbudsorienterede antagelser om fuld beskæftigelse og udbudsbestemt økonomisk vækst, er der ingen garanti for, at frihandel vil have positive effekter på vækst og beskæftigelse. Tværtimod er der risiko for, at periodevist lavere output og ledighed som følge af omstruktureringer i økonomien, vil have langsigtede negative effekter på output og beskæftigelse.

4.3 International handel og balanceproblemer

Som nævnt ovenfor er en væsentlig postkeynesiansk kritik af den udbudsorienterede tilgang rettet mod dens antagelser om ligevægtsskabende mekanismer i økonomien og fuld beskæftigelse. Postkeynesianere mener i stedet, at økonomien grundlæggende er ustabil og arbejdsløshed er en normaltilstand, hvorfor efterspørgselssiden spiller en central rolle i den postkeynesianske analyse. Som følge af disse markante forskelle på det neoklassiske og postkeynesianske udgangspunkt, har postkeynesianere et andet fokus i deres teorier om international handel. Her lægger de vægt på balanceproblemer i international handel, og hvorledes disse balanceproblemer kan lægge begrænsninger på økonomisk vækst og beskæftigelse. I dette afsnit ses der nærmere på de postkeynesianske teorier vedrørende problematikker omkring manglende kapacitetsudnyttelse forårsaget af utilstrækkelig effektiv efterspørgsel på internationalt plan.

4.3.1 Handelsbalancen som en begrænsende faktor for økonomisk vækst

Ud fra et postkeynesiansk perspektiv anerkendes det, at udbudsfaktorer kan virke begrænsende på økonomisk vækst. Der argumenteres dog for, at det langt oftere er efterspørgselsfaktorer der virker begrænsende, idet der som oftest er ledig kapacitet. Derfor er der også fokus på handelsbalancen som en begrænsende faktor for økonomisk vækst.

John McCombie og A.P. Thirlwall er to postkeynesianske økonomer, der beskæftiger sig med denne problemstilling. Handelsbalancen kan beskrives ved ligningen nedenfor.

$$P_d X + F = P_f M E$$

I ligningen står X og M for eksport henholdsvis import. P_d er den indenlandske pris på eksport og F er de nominelle kapitalbevægelser. P_f er den udenlandske pris på import og E er valutakursen. Er $M > X$, må importoverskuddet finansieres ved låntagning i udlandet, og størrelsen $F > 0$. Hvis der omvendt er eksportoverskud sker der et outflow af kapital, og $F < 0$. Udviklingen i både import og eksport afhænger af indkomstudviklingen og prisudviklingen. I et postkeynesiansk perspektiv tillægges indkomstudviklingen imidlertid større vægt end prisudviklingen. Dette skyldes dels postkeynesianeres syn på prismekanismens utilstrækkelighed i forhold til at skabe ligevægt, jf. afsnit 4.1, dels det postkeynesianske fokus på virksomhedernes markedsmagt, der gør at der primært konkurreres på ikke-prismæssige parametre (McCombie & Thirlwall, 1999, s. 45-56).

Som følge af postkeynesianeres syn på indkomsten som afgørende for eksport og import, ses indkomstudviklingen i et land som en størrelse, der spiller en betydelig rolle for handelsbalancen. Hvis indkomsten i et land stiger mere end i de omgivende lande, vil importen stige relativt til eksporten, og landets handelsbalance forværres. Størrelsen af indkomstudviklingens effekt på handelsbalancen kan imidlertid variere fra land til land, idet den afhænger af indkomstelasticiteten på eksportefterspørgslen relativt til indkomstelasticiteten på importefterspørgslen. En høj indkomstelasticitet på eksportefterspørgslen gør, at udenlandske indkomststigninger har store positive effekter på den indenlandske efterspørgsel og medvirker til en forbedring af handelsbalancen. Omvendt gør en høj indkomstelasticitet på importefterspørgslen, at en indenlandsk indkomststigning har store negative effekter på handelsbalancen. Det er således en fordel at eksportere varer der har stor indkomstelasticitet relativt til importvarerne (McCombie & Thirlwall, 1999, s. 60-65).

Hvis et land over en længere periode har underskud på handelsbalancen, vil det resultere i en akkumulation af udlandsgæld. Derfor kan en sådan situation betragtes som uholdbar. McCombie og Thirlwall skriver, at hvis et land har underskud på handelsbalancen, afhjælpes det bedst ved at føre kontraktive politikker, der mindsker den indenlandske efterspørgsel og dermed også mindsker væksten i output (McCombie & Thirlwall, 1999, s. 56-60). På internationalt plan kan dette resultere i utilstrækkelig effektiv efterspørgsel, idet der er en asymmetri i justeringer af internationale handelsubalancer. Dette skyldes, at det betragtes som langt mindre problematisk af have et handelsbalanceoverskud end et underskud, hvorfor der stilles større krav om tilpasning til underskudslande. Underskudslandenes tilpasning gennem vækstbegrænsende politikker opvejes derfor ikke af vækststimulerende politikker fra overskudslandene, hvorfor denne asymmetri kan resultere i utilstrækkelig effektiv efterspørgsel på internationalt niveau. Ud fra denne betragtning virker handelsbalanceunderskud ikke kun negativt på underskudslandenes økonomier, men kan have en begrænsende effekt på vækstrater i både overskuds- og underskudslande (McCombie & Thirlwall, 1999, s. 68-75).

4.3.2 "The New Mercantilism"

I tilfælde af utilstrækkelig indenlandsk efterspørgsel, peger postkeynesianere på to forskellige strategier til at sikre fuld beskæftigelse. Den ene er at stimulere den indenlandske efterspørgsel gennem ekspansive politikker. Den anden er at øge eksporten.

I forhold til den førstnævnte strategi er der i åbne økonomier, som nævnt i afsnittet ovenfor, fare for at økonomisk politik, der har til hensigt at stimulere efterspørgslen, vil resultere i underskud på handelsbalancen (Davidson, 1999, s. 9-10). Derfor er eksportledet vækst et attraktivt alternativ til stimulering af den indenlandske efterspørgsel. Eksportledet vækst kan opnås gennem forskellige konkurrenceevneforbedrende politikker, som f.eks. omkostningsreduktioner gennem et nedadgående pres på de nominelle lønninger. For et enkelt land kan en sådan strategi isoleret set være gavnlige, men hvis alle lande har en målsætning om eksportledet vækst, virker det kontraktivt, og kan dermed føre til utilstrækkelig efterspørgsel

og international stagnation (Davidson, 2007, s. 37-41). Denne problemstilling kaldes af postkeynesianere *The new Mercantilism*, hvor det enkelte lands ønske om eksportledet vækst fører til utilstrækkelig effektiv efterspørgsel internationalt. Ud fra dette perspektiv kan der argumenteres for, at frihandel kun er gavnligt, såfremt alle lande vælger en vækststrategi hvor der føres efterspørgselsstimulerende politikker, med henblik på at sikre indenlandsk fuld beskæftigelse. Hvis ikke kan der opstå interne såvel som eksterne balanceproblemer (Davidson, 2007, s. 39-41).

4.3.3 Flydende valutakurser er ikke en løsning på balanceproblemer

De nævnte balanceproblemer kan, ud fra en udbudsorienteret tilgang, løses ved flydende valutakurser. Som nævnt er antagelsen blandt udbudsorienterede økonomer, at flydende valutakurser virker balancerende i den internationale handel. Argumentet for dette er, at et underskud på handelsbalancen vil føre til en depreciering, som gør landets varer relativt billigere at købe for omverdenen, og dermed reduceres underskuddet på handelsbalancen.

Den postkeynesianske kritik af denne argumentation er imidlertid, at bevægelser i valutakurser langt fra altid afspejler realøkonomiske forhold. Dette skyldes, at efterspørgslen efter valuta ikke blot afhænger af markedsaktørernes ønske om at importere varer og tjenesteydelser, men også af ønsker om dels at foretage kortsigtede portfolio investeringer, dels at foretage langsigtede direkte udenlandske investeringer. Af disse motiver for at efterspørge valuta udgør efterspørgslen efter valuta til portfolio investeringer den største efterspørgselskomponent. Derfor spiller markedsaktørernes beslutninger om portfolio investeringer en afgørende rolle for udviklingen i valutakurserne. Portfolio investeringerne foretages ofte med ønske om at opnå kortsigtede gevinster. Da økonomien i et postkeynesiansk perspektiv betragtes som værende præget af fundamental usikkerhed og mangel på information, kan den begrænsede information der er tilgængelig komme til at spille en u hensigtsmæssigt stor rolle for markedsaktørernes handlinger. Desuden kommer evnen til at forudsige andre markedsaktørers handlinger til at spille en væsentlig rolle i forhold til at opnå hurtige kortsigtede afkast af sine investeringer. Disse forhold medvirker til at skabe stor

volatilitet i valutakurser, der ikke nødvendigvis afspejler realøkonomiske forhold. Stærke forventninger hos markedsaktørerne kan endog være med til at forme den faktiske udvikling i valutakurser. Hvis markedet eksempelvis forventer en kommende appreciering af en valuta, vil der være stor efterspørgsel efter denne valuta til at foretage portfolio investeringer, hvilket kan medføre, at den forventede appreciering bliver en realitet (Harvey, 1999, s. 200-210).

Postkeynesianere peger endvidere på, at selv i tilfælde hvor valutakursbevægelser rent faktisk afspejler realøkonomiske forhold, er det ikke sikkert en valutakurstilpasning kan løse problemer på handelsbalancen. Argumentationen for dette er, at hvis et land har underskud på handelsbalancen og valutakursen deprecierer, vil det i første omgang føre til en øget pris på importvarer relativt til eksportvarer. Dette virker umiddelbart positivt på landets priskonkurrenceevne, idet indenlandske varer bliver relativt billigere i forhold til udenlandske. Deprecieringen medfører imidlertid også, at arbejdstagernes købekraft forringes som følge af højere priser på importvarer, hvilket kan føre til et opadgående pres på de nominelle lønninger. Dette kan medføre stigende enhedslønomkostninger og inflation, og som følge heraf en forringet konkurrenceevne. Det er således muligt, at landet efter en depreciering er dårligere stillet end før (Burbidge, 1978, s. 42). Postkeynesianere ser således med stor skepsis på flydende valutakurser som et middel til at skabe handelsbalance.

4.3.4 Opsamling: Effekter af øget frihandel

Ud fra en postkeynesiansk tilgang kan der ikke gives et entydigt svar på, hvilke effekter øget frihandel vil have på vækst og beskæftigelse. Dette afhænger i høj grad af, om der er et institutionelt set up, hvor der lægges vægt på at sørge for handelsbalance og fuld beskæftigelse. Hvis sådanne institutioner ikke er til stede, kan frihandel bidrage til balanceproblemer og deraf følgende utilstrækkelig effektiv efterspørgsel. I en sådan kontekst kan frihandel have negative effekter på vækst og beskæftigelse.

4.4 Politikanbefalinger

Hovedpointen i de postkeynesianske politikanbefalinger er, at for at handel på tværs af grænser kan gavne alle samhandelsparter, er det nødvendigt med institutionelle rammer, der har til formål at sikre både handelsbalance og fuld beskæftigelse. Et sådant behov pegede Keynes allerede på under Bretton Woods forhandlingerne. Her lagde han vægt på problemstillinger vedrørende sammenhængen mellem store handelsubalancer og arbejdsløshedsproblemer. Derfor foreslog han oprettelsen af et internationalt betalingsystem, der lægger vægt på at undgå store over- eller underskud på landenes handelsbalancer. Dette skulle ske gennem et system med faste men justerbare valutakurser, kombineret med en international institution der skulle afgøre, hvornår der skulle foretages justeringer for at rette op på overskud eller underskud (Davidson, 2011, s. 296-299). Keynes havde særligt fokus på overskudslandenes ansvar i forhold til at sikre fuld beskæftigelse. Et land med et stort overskud på handelsbalancen skulle således pålægges at foretage justeringer for at nedbringe dette overskud, hvilket kunne gøres på flere måder. Landet kunne vælge at stimulere den indenlandske efterspørgsel, at appreciere sin valuta eller alternativt lade pengelønnen stige. Landet kunne også sænke eller fjerne eventuelle toldsætter eller give lån til udviklingslande (Keynes, 1969, s. 19-24). Fælles for disse muligheder er, at de alle skulle virke stimulerende på både indenlandsk og udenlandsk efterspørgsel samt rette op på handelsubalancer, og dermed bidrage til målsætningen om fuld beskæftigelse. Postkeynesianere har arbejdet videre med Keynes' forslag til reformer af det internationale betalingsystem. Som eksempel foreslår Davidson, med udgangspunkt i Keynes' plan, oprettelsen af en såkaldt Clearing Union, hvor overskudslande pålægges at bruge deres overskud på import af produkter fra andre lande i unionen, direkte udenlandske investeringer eller overførsler til lande med underskud på handelsbalancen (Davidson, 2011, s. 300-305).

4.5 Opsummering

Indenfor den postkeynesianske metodologi lægges der vægt på, at der som følge af fundamental usikkerhed ikke findes indbyggede mekanismer i økonomien, der automatisk

sørger for fuld beskæftigelse. Modellen for effektiv efterspørgsel viser tværtimod, at der kan opstå en ligevægt under fuld beskæftigelse. I dette perspektiv er det usikkert, hvilken effekt øget frihandel vil have på vækst og beskæftigelse. Dette afhænger af efterspørgselsforhold, handelsbalancer og det internationale institutionelle set up. Hvis der er store handelsubalancer mellem lande og mangel på institutioner der i tilstrækkelig grad kan rette op på disse, vil det føre til utilstrækkelig effektiv efterspørgsel. Under disse betingelser kan øget frihandel have negative effekter på vækst og beskæftigelse, og som følge af path dependency mekanismer kan disse negative effekter have langvarig indflydelse på den økonomiske udvikling. Effekterne af øget frihandel afhænger således i høj grad af den institutionelle kontekst.

5. Sammenligning: Effekter af international handel

Af kapitel 3 og 4 fremgår det, at der er betydelige metodologiske forskelle på de to inddragne teoriretninger. Hvor den neoklassiske tilgang er orienteret mod mekanismer i økonomien der skaber fuld beskæftigelse, lægger postkeynesianere i stedet vægt på fundamental usikkerhed og markedets manglende evne til at sikre fuld ressourceudnyttelse. Uenighederne om hvorvidt markedet har indbyggede mekanismer der sikrer fuld beskæftigelse, står centralt i forhold til diskussioner om effekter af international handel. Dette skyldes, at argumenter for positive effekter af frihandel bygger på antagelser om en velfungerende markedsmechanisme og fuld beskæftigelse.

Ud fra et neoklassisk perspektiv sørger markedets justeringer af priser og lønninger for fuld beskæftigelse eller bevægelser mod en ligevægt ved fuld beskæftigelse, mens flydende valutakurser sørger for handelsbalance. Som følge heraf er problematikker omkring utilstrækkelig efterspørgsel irrelevante på længere sigt, og udbuds faktorer er afgørende for økonomisk vækst. Ud fra dette perspektiv vil de produktivetsforbedringer der kan opstå som følge af øget international handel, have positiv indvirkning på den økonomiske vækst og beskæftigelse. Der kan på kort sigt, som følge af den skærpede konkurrence, opstå ledighed i visse sektorer. På længere sigt vil markedsmechanismen imidlertid sørge for, at disse ledige ressourcer allokeres til andre og mere produktive sektorer i økonomien.

Hvis der omvendt er mangel på ligevægtsskabende mekanismer i økonomien, hvilket er det postkeynesianske udgangspunkt, kan de omstruktureringer der opstår som følge af øget handel resultere i langvarige arbejdsløshedsproblemer. Desuden kan der opstå handelsubalancer i forbindelse med frihandel, som resulterer i utilstrækkelig effektiv efterspørgsel, der har negativ indflydelse på vækst og beskæftigelse.

De forskellige metodologiske udgangspunkter og teorier om international handel har indflydelse på, hvilke politikanbefalinger der kommer fra hver af de to retninger. Den udbudsorienterede tilgang peger på frihandel i kombination med flydende valutakurser. Den postkeynesianske tilgang argumenterer omvendt for, at der bør være gode institutionelle

rammer for frihandel, der kan kompensere for markedets manglende evne til at sikre fuld beskæftigelse og handelsbalance mellem samhandelspartnere.

6. Modelberegninger af TTIP's effekter på vækst og beskæftigelse i EU

Europakommissionens præsentation af forventede resultater af TTIP bygger på beregninger fra konsulentrapporten *Reducing Transatlantic Barriers to Trade and Investment – An Economic Assessment* (Centre for Economic Policy Research, London, 2013). Modelleringen af NTB-er i analysen bygger på en tidligere rapport *Non-Tariff Measures in EU-US Trade and Investment – An Economic Analysis* (ECORYS, 2009). Begge disse rapporter inddrages derfor i dette kapitel. Ydermere inddrages Europakommissionens egen rapport *Impact Assessment Report on the future of EU-US trade relations*, hvori resultater af analyserne af TTIP's effekter diskuteres.

6.1 Præsentation af resultaterne

Ifølge beregningerne vil et scenarie med en omfattende og ambitiøs frihandelsaftale⁶ resultere i en stigning i EU's eksport til USA på 5,91 % og en stigning i USA's eksport til EU på 8,02 % (CEPR, 2013, s. 51). Den øgede handel vil, ifølge modelberegningerne, føre til en stigning i EU-landenes samlede BNP på 0,48 % (CEPR, 2013, s. 46). De europæiske husholdninger vil opnå en indkomststigning på 70,82 mia. euro eller gennemsnitligt 545 euro pr. husholdning (CEPR, 2013, s. 48). Modelberegningerne peger desuden på, at en omfattende frihandelsaftale vil løfte det europæiske lønniveau. Lønninger for både lavt- og højt kvalificerede arbejdere forventes at stige med omkring 0,5 % (CEPR, 2013, s. 77). Alle beregningerne er estimater for effekter af frihandelsaftalen frem til 2027 (CEPR, 2013, s. 33).

6.2 Modellens opbygning

Til at estimere effekterne af TTIP anvendes en Computable General Equilibrium model (CGE-model). Modellen anvendes til at foretage analyser af ændrede handelsbetingelser. Dette sker ved at simulere forskellige scenarier for politikændringer, og derpå sammenligne

⁶ Se en oversigt over de forskellige scenarier i tabel 6.2.

udviklingen ved hvert af disse scenarier med et baseline scenarie uden politikændringer (CEPR, 2013, s. 21). Simuleringerne gennemføres ved brug af data fra GTAP 8, som er en database med omfattende data om international handel (GTAP, 2014).

I analyserne af effekter af en kommende frihandelsaftale mellem EU og USA, opstilles fem scenarier for en frihandelsaftale. Disse fremgår af tabel 6.2 nedenfor.

Tabel 6.2 – Oversigt over scenarier

Begrænsede scenarier	
Kun told	Fjerne 98 % af told
Kun services	Fjerne 10 % af NTB-er
Kun procurement	Fjerne 25 % af procurement NTB-er
Omfattende scenarier	
Mindre ambitiøst	Fjerne 98 % af told Fjerne 10 % af NTB-er Fjerne 25 % af procurement NTB-er
Ambitiøst	Fjerne 98 % af told Fjerne 25 % af NTB-er Fjerne 50 % af procurement NTB-er

Kilde: Centre for Economic Policy Research (2013), s. 28

Det fremhæves i rapporterne, at NTB-er er særligt relevante i forhold til en kommende frihandelsaftale, idet de gennemsnitlige toldsats mellem EU og USA er forholdsvis lave, således at NTB-er spiller en relativt større rolle i forhold til muligheder for øget samhandel (CEPR, 2013, s. 7). NTB-er virker ligesom told begrænsende på handel, idet de dels øger omkostninger ved produktion, dels kan være med til at begrænse eller forhindre adgangen til et marked (CEPR, 2013. s. 16).

Der er metodologiske problemstillinger forbundet med at foretage analyser af effekter af NTB-er, idet de ikke er direkte kvantificerbare (CEPR, 2013, s. 15-17). I modellen der anvendes til at beregne effekter af TTIP, er mål for omfanget af NTB-er i forskellige sektorer baseret på surveys. Her tages der udgangspunkt i virksomhedernes egne vurderinger af NTB-er. Dette gøres ved at stille et spørgsmål, hvor respondenterne bedes vurdere den overordnede grad af handelsbegrænsninger på en skala fra 0-100⁷. Med udgangspunkt i resultaterne fra de gennemførte surveys, estimeres effekter af NTB-er på handel mellem lande. Til dette formål anvendes økonometriske modeller med betegnelsen gravity modeller til at estimere effekter på omkostninger og priser ved det omfang af NTB-er der blev målt i surveyundersøgelsen. Efterfølgende kan en CGE-model anvendes til at estimere, hvor meget handelsomkostninger kan reduceres ved at mindske og fjerne NTB-er (ECORYS, 2009, s. 10-17).

6.3 Modellens teoretiske udgangspunkt: Forudsætninger og antagelser

En central antagelse i modellen er, at ledighed og beskæftigelse på langt sigt er bestemt af strukturelle faktorer i økonomien. Problematikker omkring konjunkturudsving og ledig kapacitet indgår således ikke i modelberegningen, idet der i stedet er fokus på langsigtslige vægten (European Commission, 2013, s. 50). Dette er en væsentlig årsag til, at modelberegninger fokuserer på TTIP's effekter helt frem til 2027 (CEPR, 2013, s. 33).

Antagelsen om en langsigtslig vægt ved fuld beskæftigelse indebærer, at frihandel på kort sigt kan have negative effekter på beskæftigelsen i sektorer, der hidtil har været afskærmet fra konkurrence. På længere sigt vil der imidlertid ske tilpasninger, således at de ramte sektorer bliver mere effektive eller alternativt at ressourcerne allokeres til andre sektorer i økonomien. Tilpasningsmekanismer i økonomien vil således på længere sigt sørge for, at de midlertidigt

⁷ Surveysspørgsmålet lyder: "Consider exporting to the US (EU), keeping in mind your domestic market. If 0 represents a completely 'free trade' environment, and 100 represents an entirely closed market due to NTMs, what value between 0-100 would you use to describe the overall level of restrictiveness of the EU (US) market to your export product (service) in this sector?" (ECORYS, 2009, s. 10).

ledige produktionsfaktorer bliver genbeskæftiget et sted hvor de bliver bedre udnyttet, og at der dermed opnås produktivitetsforbedringer (European Commission, 2013, s. 38).

Om produktionen antages det i modellen, at produktpriser afspejler virksomhedernes omkostninger. Produktivitetsforbedringer der opnås som følge af øget frihandel, vil således resultere i lavere outputpriser (European Commission, 2013, s. 50). I modellen antages det desuden, at der i nogle sektorer er monopolistisk konkurrence og intern skalaøkonomi. Derfor vil øget handel også føre til flere produktvarianter (CEPR, 2013, s. 23-24).

På arbejdsmarkedet ses løntilpasninger som den ligevægtsskabende mekanisme. Det antages, at lønnen vil stige i de konkurrencedygtige sektorer, hvilket vil øge beskæftigelsen i disse sektorer. Ydermere vil øget handel på samfundsniveau føre til større efterspørgsel efter arbejdskraft, hvilket vil føre til generelle lønstigninger i økonomien. I modellen antages det, at arbejdsudbuddet er fast på langt sigt, således at der på arbejdsmarkedet ikke sker mængdetilpasning men udelukkende pristilpasning (CEPR, 2013, s. 71-72).

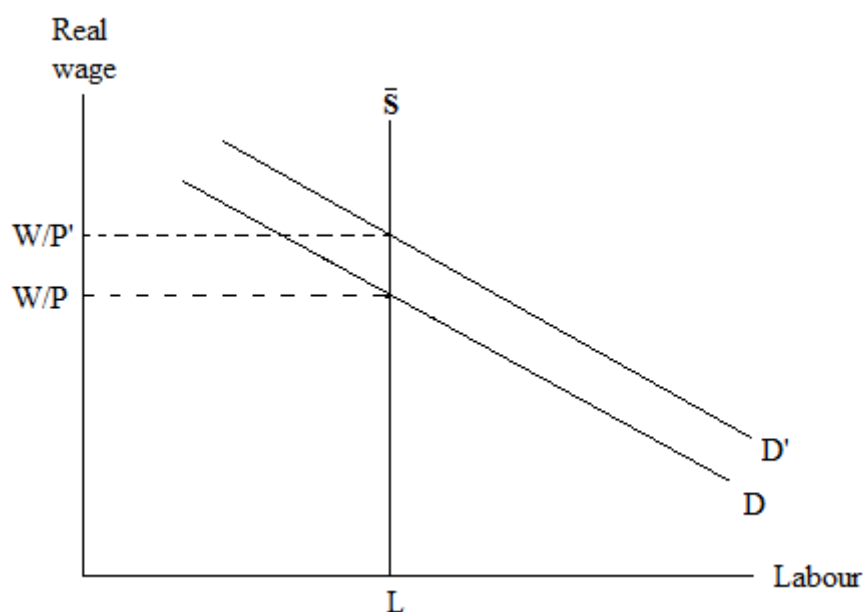
De teoretiske sammenhænge i modellen opsummeres i figuren nedenfor.

Figur 6.1 - Modellens antagelser om effekter af international handel

Det fremgår tydeligt, at modellens verdensbillede er præget af den neoklassiske metodologi og den udbudsorienterede tilgang til international økonomi. Dette ses ved, at det i modellen antages at der er indbyggede mekanismer i økonomien i form af pris- og løntilpasninger, der sørger for fuld beskæftigelse på længere sigt. Et andet væsentligt neoklassisk element i modellen, er synet på arbejdsmarkedets funktion. Virksomhedernes efterspørgselskurve efter arbejdskraft er konstrueret ud fra antagelsen om, at den enkelte virksomhed ansætter arbejdere indtil reallønnen svarer til grænseproduktet. Hvis produktiviteten øges, flytter efterspørgselskurven efter arbejdskraft mod højre. Denne analyse minder om analysen i figur 3.2, men afviger fra denne ved, at det her antages at arbejdsudbuddet er fast på langt sigt. Problemstillingen er illustreret i figur 6.2 nedenfor, som er en revideret udgave af figur 3.2.

Figur 6.2 - Effekter af produktivetsforbedringer på arbejdsmarkedet

En øget arbejdsproduktivitet mindsker omkostningerne pr. produceret enhed, og øger derfor virksomhedernes efterspørgsel efter arbejdskraft. Da arbejdsudbuddet antages at være fast på langt sigt ved \bar{L} , får produktivetsforbedringer udelukkende indflydelse på lønningerne.

Reallønnen stiger fra W/P til W/P' , hvor der igen opstår ligevægt mellem udbud og efterspørgsel på arbejdsmarkedet.

6.4 Opsummering

Den overordnede tankegang i modellen er, at vækst og beskæftigelse bestemmes af udbudsfaktorer. Det er på udbudssiden de vækstskeabende faktorer skal findes, enten i form af øget input eller mere effektiv anvendelse af input. Som følge heraf kan frihandel skabe økonomisk vækst gennem produktivetsforbedringer. I modellen er der, som følge af antagelsen om ligevægt på langt sigt, ikke fokus på efterspørgselssiden, og problematikker omkring handelsbalancer ses heller ikke som en væsentlig problemstilling.

7. Diskussion: Hvordan vil TTIP påvirke vækst og beskæftigelse i EU?

I kapitel 5 blev forskellene på de to teoriretningers syn på effekter af international handel ridset op. Den udbudsorienterede tilgang til frihandel er, at det i alle sammenhænge vil have positive effekter på vækst og beskæftigelse. Der kan opstå kortvarig arbejdsløshed som følge af frihandel, som dog forsvinder på sigt som følge af pris- og løntilpasninger i økonomien. Den postkeynesianske tilgang til frihandel er omvendt, at uden gode institutioner som rammer for handlen, kan frihandel resultere i handelsubalancer og som følge heraf utilstrækkelig effektiv efterspørgsel og arbejdsløshedsproblemer. I dette afsnit skal der mere specifikt ses på, hvorledes de to teoriretninger forholder sig til hvordan øget frihandel kan påvirke vækst og beskæftigelse i europæisk kontekst.

Kapitlet er inddelt i en ontologisk og en epistemologisk del. Den ontologiske del forholder sig til de to tilganges forståelser af de væsentligste økonomiske problemstillinger i den europæiske kontekst. Den epistemologiske del beskæftiger sig med, hvorledes de to retninger forholder sig til hvilke muligheder der er for at beregne effekterne af en frihandelsaftale som TTIP, og med hvilken præcision dette kan gøres.

7.1 De ontologiske uenigheder: Frihandel i europæisk kontekst

I dette afsnit ses der på, hvilken kontekst TTIP kan forstås i ud fra hver af de to tilgange. Som det fremgår af appendiks, er den nuværende økonomiske situation i de europæiske lande kendetegnet ved ledige ressourcer i form af høje og varierende arbejdsløshedsrater mellem landene. Årsager til denne arbejdsløshed kan imidlertid forstås vidt forskelligt ud fra de to tilgange, hvilket har betydning for, hvorvidt frihandel kan ses som en løsning på den økonomiske situation i Europa. Nedenfor ses der nærmere på de to retningers fortolkninger af den europæiske arbejdsløshed.

7.1.1 En udbudsorienteret fortolkning af den økonomiske situation i EU

Som det fremgår af kapitel 3, kan arbejdsløshed ud fra en udbudsorienteret tilgang forstås som et resultat af stivheder i løn- og prisdannelsen. Hvis der ikke er barrierer for løntilpasninger på længere sigt, vil lønningerne tilpasse sig, således at der igen er fuld beskæftigelse. Hvis der omvendt er barrierer for at lønnen kan tilpasse sig, kan der opstå længerevarende arbejdsløshed. Dette kan f.eks. skyldes lovbestemte mindstelønninger eller fagforeninger, der tvinger lønniveauet over niveauet for den markedsclarende løn. Længerevarende arbejdsløshed kan således overordnet forstås som et resultat af strukturer på arbejdsmarkedet, f.eks. størrelsen på arbejdsløshedsunderstøttelse og indkomstskatter. Der tales i den forbindelse om naturlig ledighed, som kan nedbringes ved politikker der er rettet mod at gøre arbejdsmarkedet mere fleksibelt samt øge incitamenter til at arbejde. Ud fra denne tankegang kan de høje europæiske arbejdsløshedstal dels ses som et resultat af en tilpasningsperiode frem mod ligevægt, dels som et resultat af uhensigtsmæssige strukturer på arbejdsmarkedene i de europæiske lande.

I forhold til handelsubalancerne i Europa vil man ud fra en udbudsorienteret tilgang mene, at et system med flydende valutakurser, fremfor den nuværende fælles valuta, ville være i stand til at udligne disse ubalancer. Ud fra en udbudsorienteret argumentation vil et sådant system resultere i, at de relative pristilpasninger på valutamarkedene sørger for handelsbalance mellem landene.

Ud fra en udbudsorienteret tilgang vil der således være fokus på, at der i europæisk kontekst er for mange begrænsninger på markedene, særligt på arbejdsmarkedet og valutamarkedet, således at markedsmekanismen ikke får lov til at fungere tilstrækkeligt frit. Dette kan derfor ses som en udbudsorienteret forklaring på den høje europæiske arbejdsløshed og handelsubalancer.

7.1.2 En postkeynesiansk fortolkning af den økonomiske situation i EU

Ud fra en postkeynesiansk tilgang forklares arbejdsløshed primært ved utilstrækkelig effektiv efterspørgsel. Ifølge den effektive efterspørgselsmodel kan langvarig utilstrækkelig effektiv efterspørgsel opstå, hvis økonomien finder en ligevægt udenfor fuld beskæftigelse. Dette sker typisk, hvis virksomhederne har negative forventninger til fremtidig afsætning. Derudover kan handelsbalancer resultere i en lav effektiv efterspørgsel på internationalt plan, som følge af asymmetri i forhold til at justere handelsbalancer. I europæisk kontekst er en postkeynesiansk forklaring på arbejdsløsheden således, at negative forventninger til fremtiden og store handelsbalancer mellem landene fastholder den europæiske ledighed på et højt niveau.

Ud fra et postkeynesiansk perspektiv kan mangel på institutioner der arbejder for handelsbalance og fuld beskæftigelse, også ses som en årsag til de europæiske arbejdsløshedsproblemer. Flere postkeynesianere peger desuden på den institutionelle indretning omkring den fælles valuta som værende særligt problematisk. Landene i eurozonen har over længere tid haft vidt forskellige udviklinger i produktionsomkostninger og enhedslønomkostninger. Som følge af manglende muligheder for valutakursjusteringer, har denne udvikling bidraget til skævvridninger i landenes priskonkurrenceevne og dermed i store handelsbalancer mellem eurolandene. Som følge af det manglende fokus på overskudslandenes ansvar for at bidrage til at justere handelsbalancerne, er underskudslandenes eneste mulighed at forsøge at begrænse importen og omkostningsudviklingen gennem kontraktive politikker der medfører arbejdsløshed, og dermed lægger et nedadgående pres på lønningerne og den indenlandske efterspørgsel (Pettis, 2013, s. 119-135).

Som følge af ovennævnte problemstilling kan der ud fra en postkeynesiansk tilgang argumenteres for, at der i forbindelse med en fælles valuta er særligt behov for institutioner, der fokuserer på handelsbalance og fuld beskæftigelse. De nuværende institutionelle rammer for den fælles valuta består af Vækst- og Stabilitetspagten, der har fokus på monetær konvergens. Her stilles der krav om ”sunde og holdbare offentlige finanser” defineret ved en

offentlige budgetsaldo, der er tæt på balance eller i overskud (EU-oplysningen, 2010). Vækst- og Stabilitetspagten er sidenhen blevet suppleret med Finanspagten⁸, der stiller krav om budgetdisciplin og offentlige besparelser i lande, der har stor offentlig gæld og budgetunderskud (Det Europæiske Råd, 2012). Den postkeynesianske kritik af disse institutionelle rammer er, at der ikke findes krav eller målsætninger, der er rettet mod realøkonomiske variable såsom vækst, beskæftigelse og handelsbalance. Endvidere ses det som et problem, at der ikke er udformet mekanismer, der har til hensigt at rette op på handelsubalancer. Dette fører til, at underskudslande står alene med ansvaret for at reducere deres underskud, og derfor må forsøge at spare sig til balance, hvilket kan resultere i utilstrækkelig effektiv efterspørgsel. Derfor er det ud fra postkeynesianske politikanbefalinger væsentligt med mekanismer, der pålægger overskudslandene at tage en del af ansvaret for at udligne handelsubalancer. Dette kunne f.eks. ske ved, at overskudslande indbetaler noget af deres overskud til en fond, som underskudslandene kan drage nytte af (Jespersen, 2008, s. 19-27). Desuden kan overskudslande føre politikker, der har til hensigt at stimulere den indenlandske efterspørgsel. Dette bidrager til at mindske handelsubalancer, og stimulerer samtidigt efterspørgslen, til gavn for både overskuds- og underskudslande (Pettis, 2013, s. 133-135).

Ud fra den postkeynesianske tilgang ses den europæiske kontekst med kombinationen af en fælles valuta uden mulighed for kursjusteringer og manglende mekanismer der sørger for handelsbalance, som en uhensigtsmæssig institutionel indretning i forhold til at sikre fuld beskæftigelse. Mangel på institutioner og politikker der sigter mod fuld beskæftigelse i Europa, ses således som en væsentlig årsag til den europæiske arbejdsløshed.

7.1.3 Opsamling: Forskellige forståelser af den europæiske kontekst

Som det fremgår af ovenstående, har de to retninger forskellige forståelser af de nuværende arbejdsløshedsproblemer i EU. Ud fra en udbudsorienteret tilgang kan arbejdsløsheden

⁸ Traktatens titel er *Traktat om stabilitet, samordning og styring i den økonomiske og monetære union*.

primært forstås som et resultat af, at markedsmekanismen ikke får lov til at fungere i tilstrækkelig grad. Omvendt kan arbejdsløshedsproblemerne ud fra et postkeynesiansk perspektiv forstås som et resultat af manglende effektiv efterspørgsel, der til dels skyldes uhensigtsmæssige institutionelle rammer omkring den fælles valuta i EU.

Ud fra hver af de to tilgange fortolkes de potentielle effekter af TTIP ind i vidt forskellig kontekst. Når arbejdsløshed primært forstås som et resultat af for mange begrænsninger på markedsmekanismen, kan øget frihandel ses som fordelagtigt for beskæftigelsen, idet det bidrager til at styrke markedsmekanismen. Forstås arbejdsløshed omvendt som et resultat af manglende institutioner der kan sikre handelsbalance og tilstrækkelig effektiv efterspørgsel, er det tvivlsomt hvorvidt mere frihandel vil have positive effekter på beskæftigelsen.

7.2 De epistemologiske uenigheder: Vurderinger af TTIP's effekter

I dette afsnit ses der på, hvorledes den udbudsorienterede og postkeynesianske tilgang har forskellige forståelser af, hvorvidt man kan foretage præcise modelberegninger af fremtidige effekter af økonomisk politiske tiltag. Først gives en præsentation af det udbudsorienterede syn på modelberegninger. Denne præsentation er meget kortfattet, idet det udbudsorienterede syn på modelberegninger kommer til udtryk i modelpræsentationen i kapitel 6. Dernæst ses der på det postkeynesianske syn på muligheden for at fremskrive den økonomiske udvikling gennem modelberegninger. Her ses der først på den postkeynesianske grundlæggende epistemologiske forståelse. Dernæst inddrages en postkeynesiansk kritik af modelberegningerne af TTIP.

7.2.1 Det udbudsorienterede syn på muligheden for at foretage præcise modelberegninger

Det udbudsorienterede bud på hvorledes man kan beregne effekterne af TTIP, kommer til udtryk i de præsenterede modelberegninger i kapitel 6. Der anvendes en model med et neoklassisk udgangspunkt i kombination med detaljeret data om international handel, til at

fremskrive de potentielle effekter af en frihandelsaftale frem til 2027. Her konkluderes det, at TTIP på længere sigt vil have positive effekter på de europæiske vækstrater. Desuden vil økonomien på længere sigt finde en ligevægt ved fuld beskæftigelse, og det generelle lønniveau vil stige som følge af produktivitetsforbedringerne.

7.2.2 Det postkeynesianske syn på muligheden for at foretage præcise modelberegninger

Som det fremgår af kapitel 4, forstår postkeynesianere det økonomiske system som værende et åbent system præget af fundamental usikkerhed. Samfundsøkonomiske hændelser finder altid sted i en kontekst, og denne kontekst er under konstant forandring. Dette kritisk realistiske udgangspunkt har en betydelig indflydelse på den postkeynesianske forståelse af, hvilken gyldig viden om makroøkonomien det er muligt at opnå. Ud fra den kritisk realistiske retning er der skepsis overfor modeller og teorier, der forsøger at give præcise forudsigelser af den fremtidige økonomiske udvikling.

Postkeynesianere er særligt skeptiske overfor fremskrivninger, der rækker langt ud i fremtiden, idet usikkerheden er større, des længere tidshorizonten er. Dette står i modsætning til den neoklassiske tilgang, hvor tankegangen om at økonomien på længere sigt vil finde frem til en ligevægt, gør at det kan være nemmere at forudsige det lange sigt end det korte sigt (Jespersen, 2009a, s. 12). En anden problematik i forhold til forudsigelser og modelberegninger er, at det virkelige domæne indeholder kausale mekanismer, der ikke direkte kan observeres. Der er derfor ikke nok tilgængelig viden om virkeligheden, til at komme med præcise forudsigelser af frihandelsaftalens effekter. Derudover er det økonomiske system præget af fundamental usikkerhed, hvorfor det også kan være problematisk at udarbejde sandsynlighedsfordelinger over mulige udfald af en frihandelsaftale.

Overordnet set betyder den postkeynesianske tilgang til epistemologiske spørgsmål, at postkeynesianere forholder sig kritisk overfor præcise fremskrivninger, særligt fremskrivninger, der rækker langt frem i tiden.

7.2.3 Den postkeynesianske kritik af modelberegningerne af TTIP

En overordnet postkeynesiansk kritik af modelberegningerne af TTIP's effekter, kan rettes mod det manglende fokus på genstandsfeltets ontologi. Der er ikke blik for de strukturer, magtforhold og institutioner, der er relevante i den givne kontekst. I stedet anvendes en model, som er anvendt til at forudsige effekter af frihandelsaftaler i forskellige andre sammenhænge. Postkeynesianere vil desuden fremhæve, at analyser af en frihandelsaftales effekter er et særligt komplekst område, idet mange faktorer kan spille ind, hvorfor usikkerheden er særligt stor i denne kontekst. Desuden er et væsentligt kritikpunkt af modelberegningerne af TTIP's effekter, at modellens fremskrivninger rækker langt ud i fremtiden, hvorfor usikkerheden omkring resultaterne vil være særligt stor.

En mere specifik postkeynesiansk kritik kan rettes mod modellens antagelser. I dette afsnit ses der på en postkeynesianske kritik af måden hvorpå effekter af TTIP på arbejdsmarkedet analyseres. En central postkeynesiansk kritik af modellens forudsætninger er, at den antager at beskæftigelsen på langt sigt er bestemt af strukturelle faktorer. Der er derfor intet fokus på problemer med ledig kapacitet og utilstrækkelig efterspørgsel, hvilket ellers er centrale størrelser set ud fra et postkeynesiansk perspektiv. Desuden vil postkeynesianere forholde sig kritisk overfor modellens opfattelse af prismekanismen som en størrelse der sikrer fuld beskæftigelse. Postkeynesianere stiller også spørgsmålstejn ved den udbudsorienterede opfattelse af løndannelse og lønnens ligevægtsskabende funktion på arbejdsmarkedet. I beregningerne anvendes en neoklassiske inspireret model over virksomhedernes efterspørgsel efter arbejdskraft, hvor en central antagelse er, at virksomhederne ansætter arbejdskraft indtil $w = MRPL$. Postkeynesianere accepterer ikke denne præmis om, at produktionsfaktorerne betales efter deres marginalprodukt. Ud fra den postkeynesianske opfattelse, bestemmes fordelingen mellem løn og profit af de relative styrkeforhold mellem arbejdsmarkedets parter (Jespersen, 2009c, s. 169; Deprez & Harvey, 1999). Hvorvidt den øgede produktivitet der kan følge af en frihandelsaftale giver udslag i højere lønninger, afhænger således af institutionelle forhold på arbejdsmarkedet samt af magtforhold mellem arbejdsmarkedets parter.

Ud fra et postkeynesiansk perspektiv vil man overordnet være skeptisk overfor modelberegningerne af TTIP's effekter. Dette skyldes dels de langsigtede fremskrivninger af det særligt komplekse genstandsfelt, dels de neoklassisk inspirerede antagelser, der ligger til grund for modellens opbygning.

7.2.4 Forskellige syn på muligheden for at anvende modelberegninger til at forudsige effekter af en frihandelsaftale

Ud fra den neoklassiske tilgang ses det som muligt at estimere effekter af en frihandelsaftale med en vis statistisk usikkerhed. Modelberegningerne bygger på en tankegang om, at der kan opnås større præcision i beregningerne på længere sigt, idet økonomien bevæger sig mod en ny ligevægt. Derfor mener man også indenfor denne tilgang, at det via modelberegninger er muligt at give et ret præcist bud på de langsigtede effekter af en frihandelsaftale.

Ud fra den postkeynesianske tilgang ses det derimod som vanskeligt at forudsige den økonomiske udvikling, da der er fundamental usikkerhed og underliggende ikke-observerbare mekanismer. Der er særligt stor usikkerhed omkring beregninger, der rækker langt frem i tiden. At beregne effekter af en frihandelsaftale kan ses som særligt vanskeligt ud fra en postkeynesiansk tilgang, idet der er tale om et meget komplekst område med mange relevante variable og kausaliteter.

7.3 Opsummering

Som det fremgår af ovenstående, er den postkeynesianske kritik af TTIP's påståede positive effekter på vækst og beskæftigelse på den ene side ontologisk begrundet, idet den retter sig mod opfattelsen af mekanismerne i det økonomiske system samt de antagelser der ligger til grund for argumenter for frihandel. På den anden side er kritikken epistemologisk begrundet, og retter sig mod den neoklassiske tilgang til modelberegninger og fremskrivninger. Uenighederne om effekterne af frihandelsaftalen skal således forstås ud fra de forskellige

problemforståelser af den europæiske kontekst samt ud fra forskellige tilgange til, hvorledes det økonomiske system kan studeres.

8. Perspektivering – TTIP i et bredere velfærdsmæssigt perspektiv

I dette projekt er der fokus på de potentielle økonomiske effekter af frihandelsaftalen TTIP. Det kunne imidlertid også have været relevant at diskutere, hvilken indflydelse frihandel har på andre områder end netop vækst og beskæftigelse. Keynes skrev i 1933 artiklen *National Self-Sufficiency*, hvor han gjorde opmærksom på de ikke økonomiske effekter af frihandel. Han pegede på, at meget handel på tværs af grænser gør at påvirkninger mellem økonomierne er store, hvilket kan lægge begrænsninger på det enkelte lands politiske muligheder. Derfor gav han udtryk for, at en vis grad af selvforsyning kunne være gavnligt i forhold til at sikre et lands politiske autonomi (Keynes J. M., 1933).

Der kan ses en parallel til denne argumentation i de nuværende diskussioner om ikke økonomiske virkninger af TTIP. Her gives der udtryk for, at aftalen kan have negative effekter på områder såsom demokrati, sundhed og forbrugersikkerhed. Som eksempel har europæiske forbrugerorganisationer udtrykt bekymring for, at en nedbringelse af de såkaldte tekniske handelshindringer kan medføre ringere standarder ift. forbrugersundhed og fødevarerikkerhed (Lauritzen & Beim, 2013)(Nielsen, 2013). Centralt for denne kritik er, at NTB'er langt fra altid har til hensigt at begrænse importen, men kan være velfærdsforbedrende, idet de eksempelvis retter op på eksternaliteter (Austrian Foundation for Development Research, 2014, s. 19-21).

Et andet kritikpunkt er rettet mod delaftalen Investor-to-State Dispute Settlement (ISDS). Denne aftale har til formål at beskytte investorer mod visse former for reguleringer, der kan skabe usikkerhed omkring deres investeringer og øge deres omkostninger. Dette giver udenlandske investorer mulighed for at anlægge erstatningssager mod værtslandet (European Commission, 2013). Bekymringen går på, at en sådan aftale kan resultere i en uhensigtsmæssig stor magt til virksomheder og investorer. Samtidig er der ifølge kritikerne fare for, at den vil begrænse politikernes muligheder for at opstille nationale standarder og reguleringer (Jensen, 2013) (Nielsen, 2013).

Et implicit udgangspunkt for analysen i dette projekt er, at et centralt succeskriterie for TTIP er den grad af økonomisk vækst aftalen kan resultere i. Det kan imidlertid diskuteres, hvorvidt velfærd ensidigt kan gøres op i BNP-vækst. Der er løbende diskussioner om, hvorvidt BNP pr. indbygger er et godt mål for et samfunds niveau af velfærd. Et af kritikpunkterne går på, at BNP-målet ikke tager højde for negative eksternaliteter ved produktion. Dette er fokus blandt økologiske økonomer som f.eks. Herman Daly. Et andet kritikpunkt er, at BNP-målet ikke inddrager spørgsmål om tilfredshed og lykke, hvilket retningen *Economics of Happiness* har fokus på. En tredje problemstilling er, at når man taler om BNP pr. indbygger er der tale om en gennemsnitsbetragtning, der ikke beskæftiger sig med fordelingen af den samfundsmæssige produktion. BNP-vækst afspejler derfor ikke nødvendigvis en velstandsforbedring for alle i samfundet, men kan ligeså vel komme en lille samfundsgruppe til gode. Joseph E. Stiglitz skriver om denne problemstilling i bogen *The Price of Inequality*, hvor han viser, at den økonomiske vækst i USA over flere årtier primært er tilfaldet en ganske lille del af befolkningen (Stiglitz J. E., 2012).

Det kan også diskuteres, om et større udvalg af billige forbrugsgoder i samfund der allerede har relativt høj materiel levestandard, er afgørende for mennesker velfærd. Keynes beskæftigede sig med denne problemstilling allerede i 1930, hvor han skelnede mellem absolutte og relative behov. Her pegede han på, at vækst i produktionen er gavnlig, når den bidrager til at opfylde menneskers absolutte behov. Derimod var han skeptisk overfor stigende produktion i en kontekst, hvor de absolutte behov er opfyldt, og produktionsstigningerne blot opfylder relative behov (Keynes J. M., 1930). Med reference til Keynes' behovskategorier, arbejdede John Kenneth Galbraith videre med denne problemstilling i bogen *The Affluent Society*. Her skrev han, at efterhånden som et samfund bliver materielt rigere og menneskers basale behov bliver opfyldt, er det nødvendigt for virksomhederne at anvende reklame for at sælge deres produkter. Galbraith forholdt sig meget kritisk overfor denne tendens til, at producenten både producerer en vare og skaber et behov for samme vare. Dette resulterer i, at forbrugeren køber varer, som han ikke ville have savnet såfremt han ikke havde kendskab til dem. Galbraith mener således, at det forbrug der følger af denne produktion ikke i sig selv har

positive velfærdsmæssige effekter, bortsat fra de afledede effekter på beskæftigelsen (Galbraith, 1969, s. 134-154).

Som det fremgår af perspektiveringen, er der således en lang række andre parametre end netop vækst og beskæftigelse, der kan være relevante at belyse i forbindelse med en undersøgelse af en frihandelsaftales potentielle effekter.

9. Konklusion

I dette projekt tages der udgangspunktet i de argumenter og modelberegninger, der taler for positive effekter af en kommende frihandelsaftale mellem Europa og USA. Der stilles spørgsmålstegn ved, hvorvidt øget samhandel vil få de påståede effekter, set i lyset af den europæiske kontekst med store arbejdsløshedsrater og handelsubalancer.

Til at belyse problemstillingen er der i projektet anvendt to tilgange: En udbudsorienteret tilgang og en postkeynesiansk tilgang. Den udbudsorienterede tilgang blev primært brugt til at forklare argumenterne for frihandel samt forudsætninger og antagelser bag modelberegningerne af TTIP's potentielle effekter. Den postkeynesianske tilgang blev brugt til at kritisere den udbudsorienterede generelt positive tilgang til frihandel, samt det udbudsorienterede syn på modelberegninger som middel til at forudsige TTIP's langsigtede effekter på vækst og beskæftigelse. Nedenfor opsummeres der på de væsentligste pointer fra hver af de to tilgange.

Den udbudsorienterede tilgang har afsæt i den neoklassiske metodologi, hvor der er fokus på prismekanismens stabiliserende funktion samt udbudsfaktorer som vækstbegrænsende. Denne tankegang ligger til grund for de udbudsorienterede handelsteorier, der alle peger på, at frihandel og international specialisering resulterer i den mest effektive ressourceanvendelse, hvorfor reduktion af alle former for handelsbegrænsninger kan resultere i øget økonomisk vækst. Også i forhold til handelsbalancer argumenteres der for, at flydende valutakurser uden politisk indblanding er det bedste middel til at opnå handelsbalance. I forhold til den europæiske kontekst kan der ud fra den udbudsorienterede tilgang argumenteres for, at de lave vækstrater og arbejdsløshedsproblemer primært skal forstås som resultat af en svagt fungerende markedsmekanisme og uhensigtsmæssige strukturer på de europæiske arbejdsmarkeder.

Den udbudsorienterede forståelse af det økonomiske system og mulighederne for at opnå viden om det, kommer til udtryk i modellen der anvendes til at beregne potentielle effekter af TTIP. Her er der netop fokus på prismekanismens stabiliserende virkning i økonomien. I forhold til arbejdsmarkedet antages det, at beskæftigelsen på langt sigt er bestemt af

strukturelle faktorer, hvorfor der ikke lægges vægt på problematikker omkring ledig kapacitet og efterspørgslen rolle i forhold til økonomisk vækst. På baggrund af modelberegningerne præsenteres estimater for langsigtede effekter af en frihandelsaftale, hvilket vidner om en implicit antagelse om, at det er muligt at give rimeligt præcise forudsigelser af en frihandelsaftales langsigtede effekter.

Den postkeynesianske tilgang tager udgangspunkt i kritisk realisme, hvor der er fokus på virkningen af underliggende mekanismer, der ikke er direkte observerbare. Systemet ses som værende åbent, hvilket er en væsentlig årsag til det postkeynesianske fokus på fundamental usikkerhed i det økonomiske system. Denne usikkerhed gør, at likviditetspræferencer og forventningsdannelse spiller en afgørende rolle for beskæftigelsen. De centrale begreber i den postkeynesianske tilgang afspejles i det effektive efterspørgselsprincip, hvor fokus er på, at entreprenørernes forventninger til fremtidig afsætning bestemmer beskæftigelsen, hvorfor der kan opstå en ligevægt udenfor fuld beskæftigelse. Med udgangspunkt i postkeynesianeres forståelse af det økonomiske system og efterspørgselssidens betydning, kritiseres den udbudsorienterede tilgangs snævre fokus på udbudsbegrænset vækst og fuld beskæftigelse. Postkeynesianere peger på, at omstruktureringer i økonomien som følge af frihandel kan have langsigtede negative effekter på økonomien. Dette skyldes dels at der ikke er mekanismer, der automatisk sørger for fuld beskæftigelse. Dels at der er path dependency mekanismer i det økonomiske system, der gør at perioder med arbejdsløshed og lav vækst i output kan have langvarige effekter på beskæftigelse og output.

I postkeynesianske teorier om international økonomi er der stort fokus på handelsubalancer. En central problemstilling vedrører den asymmetri i justeringer af handelsubalancer, der følger af at presset for at genoprette handelsbalance er langt større på underskudslande end på overskudslande. Derfor vil underskudslandene typisk forsøge at genoprette handelsbalance gennem kontraktive politikker, hvilket kan resultere i utilstrækkelig effektiv efterspørgsel og dermed arbejdsløshed på internationalt plan. Hvis frihandel ikke kombineres med institutioner, der har til hensigt at sikre handelsbalance og fuld beskæftigelse, kan det derfor

resultere i handelsubalancer og deraf følgende utilstrækkelig effektiv efterspørgsel og arbejdsløshed.

En generel postkeynesiansk forklaring på arbejdsløshed er, at det skyldes utilstrækkelig effektiv efterspørgsel. Den utilstrækkelige effektive efterspørgsel kan være resultat af virksomheders negative forventninger til fremtidig afsætning. Den kan også være et resultat af store handelsubalancer mellem samhandelspartnere. Mere specifikt i forhold til den europæiske kontekst, har postkeynesianere fokus på det institutionelle set up omkring den fælles valuta som en forklaring på de europæiske arbejdsløshedsproblemer. Der er ingen institutionelle rammer omkring den fælles valuta, der skal sikre handelsbalance og fuld beskæftigelse, hvilket kan ses som særdeles problematisk ud fra et postkeynesiansk perspektiv.

Projektets overordnede pointe er, at de modelberegninger der bruges af Europakommissionen som argument for en frihandelsaftale mellem Europa og USA, bygger på udbudsorienterede antagelser og et neoklassisk metodologisk udgangspunkt. Ud fra dette perspektiv, vil en frihandelsaftale som TTIP have positive effekter på den europæiske økonomi. Hvis problemstillingen i stedet ansues fra et postkeynesiansk perspektiv, ser det noget anderledes ud. Den postkeynesianske kritik kan dels rettes mod de udbudsorienterede antagelser om de grundlæggende mekanismer i det økonomiske system, dels mod de udbudsorienterede modelberegninger, der bygger på synspunkter om, at der er gode muligheder for med rimelig præcision at beregne de langsigtede effekter af en frihandelsaftale

For at konkludere på problemformuleringen, kan en frihandelsaftale ud fra en udbudsorienteret tilgang ses som en del af løsningen på den europæiske stagnation, idet det løsner op på udbudsbegrænsninger på den økonomiske vækst og styrker markedsmekanismen. Ud fra en udbudsorienteret tilgang kan der dog peges på, at frihandel ikke er tilstrækkeligt, men at der også bør gennemføres andre reformer i europæisk kontekst, bl.a. af valutamarkedet og arbejdsmarkedet.

Omvendt er det ud fra en postkeynesiansk tilgang tvivlsomt, om en frihandelsaftale som TTIP kan løse de europæiske vækst- og beskæftigelsesproblemer. Ifølge postkeynesianere

udspringer disse problemer primært af utilstrækkelig effektiv efterspørgsel, hvilket øget frihandel næppe er en løsning på. Sådanne problemer bør i stedet løses gennem institutionelle arrangementer, der sigter mod handelsbalance og fuld beskæftigelse.

I dette projekt har der været snævert fokus på effekter af øget international handel på vækst og beskæftigelse. Som nævnt i perspektiveringen kunne det imidlertid også være interessant at belyse en frihandelsaftales potentielle effekter på en række andre områder, for derved at få et blik for en frihandelsaftales bredere velfærdsmæssige effekter.

10. Litteratur

- AE-rådet. (27. September 2013). *Nyt fokus i sammenhængen mellem vækst og beskæftigelse*. Hentede 27. Maj 2014 fra Arbejderbevægelsens Erhvervsråd:
http://www.ae.dk/sites/www.ae.dk/files/dokumenter/analyse/ae_nyt-fokus-i-sammenhaengen-mellem-vaekst-og-beskaeftigelse.pdf
- Allain, O., Hartwig, J., & Hayes, M. (8. April 2013). *Effective Demand: Securing the Foundations – A Symposium*. Hentede 27. Maj 2014 fra Post-Keynesian Economics Study Group:
<http://www.postkeynesian.net/downloads/wpaper/PKWP1302.pdf>
- Austrian Foundation for Development Research. (2014). *Assessing the Claimed Benefits of the Transatlantic Trade and Investment Partnership*. Wien.
- Borjas, G. J. (2013). *Labor Economics*. Mc Graw Hill.
- Buch-Hansen, H., & Nielsen, P. (2007). *Kritisk realisme*. Samfundslitteratur - Roskilde Universitetsforlag.
- Burbidge, J. B. (1978). Post-Keynesian Theory: The International Dimension. I *A Guide to Post-Keynesian Economics* (s. 40-45).
- Centre for Economic Policy Research, London. (2013). *Reducing Transatlantic Barriers to Trade and Investment*. London: Centre for Economic Policy Research.
- Centre for Economic Policy Research. (2013). *Reducing Transatlantic Barriers to Trade and Investment - An Economic Assessment*. London: Centre for Economic Policy Research.
- Davidson, P. (1991). Is Probability Theory Relevant for Uncertainty? A Post Keynesian Perspective. *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 5, number. 1, s. 129-143.
- Davidson, P. (1999). Global employment at open economy macroeconomics. I J. Deprez, & J. T. Harvey, *Foundations of International Economics - Post Keynesian Perspectives* (s. 9-31). Routledge.
- Davidson, P. (2007). *Interpreting Keynes for the 21st Century*. Palgrave Macmillan.
- Davidson, P. (2011). *Post Keynesian Macroeconomic Theory - A Foundation for Successful Economic Policies for the Twenty-First Century*. Edward Elgar.
- Deprez, J., & Harvey, J. T. (1999). Introduction. I J. Deprez, & J. T. Harvey, *Foundations of International Economics - Post Keynesian Perspectives* (s. 1-6). Routledge.

- Det Europæiske Råd. (2012). *Traktat om stabilitet, samordning og styring i den økonomiske og monetære union*. Hentede 25. Maj 2014 fra http://european-council.europa.eu/media/639247/03_-_tscg.da.12.pdf
- Dunn, S. P. (2001). Bounded Rationality is not Fundamental Uncertainty: A Post Keynesian Perspective. *Journal of Post Keynesian Economics*, Vol. 23, No. 4, s. 567-587.
- ECORYS. (2009). *Non-Tariff Measures in EU-US Trade and Investment - An Economic Analysis*. Rotterdam.
- Espinosa-Vega, M. A., & Russel, S. (1997). *History and Theory of the NAIRU: A Critical Review*. Federal Reserve Bank of Atlanta .
- EU-oplysningen. (16. Juni 2010). *Stabilitets- og Vækstpagten*. Hentede 26. Maj 2014 fra EU-oplysningen: <http://www.euo.dk/emner/euro/SVP/>
- European Commission. (2013). *Fact sheet - Investment Protection and Investor-to-State Dispute Settlement in EU agreements*. European Commission.
- European Commission. (2013). *Impact Assessment Report on the future of the EU-US trade relations*. European Commission.
- European Commission. (28. Januar 2014). *EU-US Trade Talks: EU and US announce 4th round of TTIP negotiations in March; Stocktaking meeting in Washington D.C. to precede next set of talks*. Hentede 4. Februar 2014 fra European Commission - Trade: <http://trade.ec.europa.eu/doclib/press/index.cfm?id=1020>
- Eurostat. (2014 a). *Harmonized unemployment rate by sex - total*. Hentede 7. Maj 2014 fra Eurostat: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&language=en&pcode=teilm020&tableSelection=1&plugin=1>
- Eurostat. (2014b). *Current account balance in % of GDP - 3 year average* . Hentede 7. Maj 2014 fra Eurostat: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=0&language=en&pcode=tipsbp10&tableSelection=1>
- Friedman, M. (1953). *Essays in Positive Economics*. The University of Chicago Press.
- Friedman, M. (1991). *Monetarist Economics*. Basil Blackwell.
- Galbraith, J. K. (1969). *The Affluent Society*. Houghton Mifflin Company Boston.
- Gray, P. (1973). International Trade in Manufactures: A Theoretical Underpinning. *Weltwirtschaftliches Archiv*, s. 19-39.

- Grubel, H. G. (August 1967). Intra-industry Specialization and the pattern of trade. *The Canadian Journal of Economics and Political Science*, s. 374-388.
- Grubel, H. G., & Lloyd, P. J. (1975). *Intra-Industry Trade - The Theory and Measurement of International Trade in Differentiated Products*. The Macmillian Press LTD.
- GTAP. (2014). *GTAP Data Bases: GTAP 8 Data Base*. Hentede 20. April 2014 fra Global Trade Analysis Projekt: <https://www.gtap.agecon.purdue.edu/databases/v8/>
- Harvey, J. T. (1999). Exchange Rates - Volatility and misalignment in the post-Bretton Woods era. I J. Deprez, & J. T. Harvey, *Foundations of International Economics - Post Keynesian Perspectives* (s. 200-211). Routledge.
- Jensen, D. (12. December 2013). Det skulle være så godt, og så er det faktisk...? *Information*.
- Jespersen, J. (2008). *Dansk valutakurspolitik i et EU-økonomisk perspektiv - Analyse, kritik og alternativer*. Tænketanken Ny Agenda.
- Jespersen, J. (2009 b). Effective Demand: Uncertain Expectations, Profitability and Financial Circuit. *The Financial and Monetary Crisis: Rethinking Economic Policies and Redefining the architecture and governance of international finance*. Universite de Bourgogne.
- Jespersen, J. (2009a). *Macroeconomic Methodology - A Post-Keynesian Perspective*. Edward Elgar.
- Jespersen, J. (2009c). Kritisk realisme - teori og praksis: En samfundsvidenskabelig metodologi med makroøkonomiske eksempler. I L. o. Fuglsang, *Videnskabsteori på tværs af fagkulturer og paradigmer i samfundsvidenskabene* (s. 145-178). Roskilde Universitetsforlag.
- Jones, C. I. (2002). *Introduction to Economic Growth*. W.W. Norton & Company.
- Keynes, J. (1969). The Keynes Plan. I J. K. Horsefield, *The International Monetary Fund 1945-1965* (s. 3-36). IMF.
- Keynes, J. M. (1930). Economic Possibilities for our Grandchildren.
- Keynes, J. M. (Juni 1933). National Self-Sufficiency. *The Yale Review*, s. 755-769.
- Keynes, J. M. (1936). *The general theory of employment, interest and money*. Macmillan St. Martin's Press.
- Krugman, P. R. (Februar 1979). Increasing Returns, Monopolistic Competition, and International Trade. *Journal of International Economics*, s. 469-479.
- Krugman, P. R. (December 1980). Scale Economies, Product Differentiation, and the Pattern of Trade. *The American Economic Review*, s. 950-959.

- Krugman, P. R. (1991). Increasing Returns and Economic Geography. *Journal of Political Economy*, s. 483-499.
- Krugman, P. R., & Obstfeld, M. (2009). *International Economics - Theory and Policy*. Pearson Addison Wesley.
- Lauritzen, T., & Beim, J. H. (14. Juni 2013). Forbrugere frygter ny aftale med USA. *Politiken*.
- McCombie, J. (2002). Increasing Returns and the Verdoorn Law from a Kaldorian Perspective. I J. McCombie, M. Pugno, & B. Soro, *Productivity Growth and Economic Performance* (s. 64-114). Palgrave Macmillan.
- McCombie, J. S., & Thirlwall, A. P. (1999). Growth in an international context - A Post Keynesian view. I J. Deprez, & J. T. Harvey, *Foundations of International Economics - Post Keynesian Perspectives* (s. 35-90). Routledge.
- Melvin. (1969). Increasing Returns to Scale as a Determinant of Trade.
- Milberg, W. (2002). Say's Law in the Open Economy: Keynes' rejection of the Theory of Comparative Advantage. I S. C. Dow, & J. Hillard, *Keynes, Uncertainty and the Global Economy* (s. 239-253). Edward Elgar.
- Negishi, T. (Januar 1969). Marshallian External Economies and Gains from Trade Between Semilar Countries. *The Review of Economic Studies*, s. 131-135.
- Nielsen, J. S. (28. November 2013). EU vil beskytte investorer i frihandelsaftale. *Informaion*.
- Nielsen, J. S. (23. December 2013). Hormonbøfferne, klorkyllingerne og det transatlantiske kultursammenstød. *Information*.
- Nielsen, J. U.-M., Madsen, E. S., & Pedersen, K. (1995). *International Economics - The Wealth of Open Nations*. McGraw-Hill Book Company.
- Nielsen, K. (2005). *Institutionel teori: en tværfaglig introduktion*. Roskilde Universitetsforlag.
- Ohlin, B. (1991). The Theory of Trade. I H. Flam, & M. J. Flanders, *Heckscher-Ohlin Trade Theory* (s. 75-211). The MIT Press.
- Olesen, F. (December 2010). Keynes' beskæftigelsesfunktion. *Samfundsøkonomen*, s. 39-43.
- Pettis, M. (2013). *The Great Rebalancing*. Princeton University Press.
- Praefke, K. (14. Marts 2014). *Hver anden ledig i EU har været uden job i over et år*. Hentede 6. Maj 2014 fra Information: <http://www.information.dk/491131>

Produktivitetskommissionen. (2013). *Konkurrence, internationalisering og regulering*. København.

Rampa, G. (2002). Verdoorn's Law: Some Notes on Output Measurement and the Role of Demand. I J. McCombie, M. Pugno, & B. Soro, *Productivity Growth and Economic Performance - Essays on Verdoorn's Law* (s. 219-238). Palgrave Macmillan.

Ricardo, D. (2006). *Principles of Political Economy and Taxation*. Cosimo Classics.

Scott, R. E. (18. Juli 2013). *No Jobs from Trade Pacts - The Trans-Pacific Partnership Could Be Much Worse than the Over-Hyped Korea Deal*. Hentede 3. Marts 2014 fra Economic Policy Institute: <http://www.epi.org/publication/trade-pacts-korus-trans-pacific-partnership/>

Stiglitz, J. E. (2012). *The Price of Inequality*. W.W. Norton & Company.

Urwin, D. W. (2007). The European Community: From 1945 to 1985. I M. Cini, *European Union Politics* (s. 13-29). Oxford University Press.

Weintraub, S. (1958). *An Approach to the Theory of Income Distribution*. Westport, Connecticut: Greenwood Press Publishers.

11. Appendiks

Bilag 1: Arbejdsløshed og betalingsbalance i EU-landene

Land	Arbejdsløshed*	Betalingsbalance**
Belgium	8,5	-1,5
Bulgaria	13,1	0,4
Czech Republic	6,7	-1,8
Denmark	6,5	6,4
Germany	5,1	7,3
Estonia	:	-0,3
Ireland	11,8	4,1
Greece	:	-3,8
Spain	25,3	-1,4
France	10,4	-1,8
Croatia	17,3	0,1
Italy	12,7	0,7
Cyprus	17,4	-4
Latvia	:	-1,8
Lithuania	10,8	-0,8
Luxembourg	6,1	5,9
Hungary	:	1,4
Malta	6,8	0,9
Netherlands	7,2	9,7
Austria	4,9	2,2
Poland	9,6	-3,3
Portugal	15,2	-2,8
Romania	7,2	-3,3
Slovenia	9,7	3,3
Slovakia	13,9	0,2
Finland	8,5	-1,3
Sweden	8,1	6,1
United Kingdom	:	-3,1

*Arbejdsløshedstallene er for marts 2014, og er opgjort som antallet af arbejdsløse som procent af arbejdsstyrken. Arbejdsstyrken er i denne sammenhæng defineret som alle personer i aldersgruppen 15 to 74 er enten arbejder eller er arbejdsløse. Gruppen af arbejdsløse defineres som personer der er arbejdsløse i referenceugen, er i stand til at påbegynde job indenfor de kommende to uger, og som aktivt har søgt job indenfor de seneste fire uger (Eurostat, 2014 a). **Tallene for betalingsbalancens løbende poster er for 2013 og opgjort som et 3-årigt gennemsnit i procent af BNP (Eurostat, 2014b).